

ÁLLAMBÖLCSELETI TÖREDÉK

Somló Bódog írásai és hátrahagyott jegyzetei
egy megírni tervezett *Állambölcselet*ből

A szöveget sajtó alá rendezte
és a kötetet szerkesztette:

TAKÁCS PÉTER

Gondolat Kiadó
Budapest, 2016

SOMLÓ BÓDOG ÉLETE ÉS PÁLYÁJA

Egy lexikon szerkesztőjének kérésére¹ Somló Bódog negyvenévesen így adta meg önéletrajzi adatait:

„1. Születtem Pozsonyban, 1873. júl. 21. – 2. A gimnáziumot Zsolnán, Trencsénben és Temesvárt, jogi tanulmányaimat Kolozsvárt, Lipcsében és Heidelbergben végeztem. – 3. 1899-ben a kolozsvári egyetemen a jogbölcsezet magántanára, 1903-ban a nagyváradi jogakadémia tanára, 1905-ben pedig a kolozsvári egyetemen a jogbölcsezet és a nemzetközi jog tanára lettem s jelenleg is az vagyok. – 4. A következő folyóiratoknak vagyok munkatársa: *Jogállam*, *Huszadik Század*, *Athenaeum*, *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, *Grünhuts Zeitschrift für das private und öffentliche Rechte*. – 5. Munkáim jegyzéke: *A nemzetközi jogbölcsezet alapelvei*, 1898; *Állami beavatkozás és individualizmus*, 1903; *Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie*. Berlin, 1909; *Der Güterverkehr in der Urgesellschaft*. Bruxelles, 1909; *Az érték problémája*. Budapest, 1911.”²

E tárgyszerűen szikár, már-már pattogó szavak nem is sejtetik, hogy egy intellektuálisan érzékeny, lelkileg törekeny ember vetette papírra őket. Az emberileg olykor bizonytalankodó, elméleti és elvi kérdésekben azonban mindig határozott tudós ekkortájt látott hozzá azon könyvéhez, a *Juristische Grundlehré*hez, amellyel aztán

¹ A tervezett mű az *Irodalmi Lexikon* munkacímét viselte, s a szerkesztő Gulyás Pál volt, aki az id. Szinnyei József által megindított *Magyar írók élete és munkái* című lexikont szerette volna folytatni. E lexikon utolsó kötetét már Szinnyei József fia, Szinnyei Ferencz jelentette meg (14. kötet: Budapest, Hornyánszky, 1914). Digitális kiadása (vö. Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>) – néhány kiegészítéssel – nagyjából ma is az itt megadott adatokat tartalmazza a „Somló Bódog” szócikkben. A Gulyás Pál által összegyűjtött adatokat egyébként huszonhét évvel halála után kezdték el kiadni (lásd *Magyar írók élete és munkái*, Budapest, kül. kiadók, 1990-től); a jelenleg is „kiadás alatt lévő”, 19. köteténél tartó lexikon azonban az „S” betűvel kezdődő szócikkekhez még nem jutott el.

² *Somló Bódog egyetemi tanár önéletrajza*. 1913. április 22. Levél Gulyás Pálhoz. Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattára, Analekta, 36/2969. Részletében idézi Szegő Katalin: Somló Bódog és nemzedéke. = *Korunk*. 35. évf. (1976) 6. szám, (420–426). 420–421. o.

beírta magát az európai jogbölcselet történetébe. A hozzá írott leveleket barátai gyakran az „Édes Bódogom!”, mások az „Édes Tanár Úr!” megszólítással kezdték, és minden sorukon átütött a kiérdemelt szeretet, amellyel felé fordultak. E szeretetre méltó ember mégis magányos volt, és magára maradt, s kétségbeesetten dobta el magától az életet negyvenhét évesen. Élete és szakmai pályája mindazonáltal nem volt jelentőség- és tanulság nélküli.

Somló Bódog – vagy ahogyan külföldön ismerik: Felix Somló – 1873-ban született a különböző nemzetek által lakott felvidéki Pozsonyban.³ Apja, Fleischer Leopold (Lipót) mérnök, vasúti tisztviselő, a (neve ellenére magántulajdonban álló) Cs. kir. szab. Osztrák Államvasút Társaság, később Osztrák–Magyar Államvasút Társaság fűtőház-főnöke, helyi főmérnöke, majd felügyelője; anyja Weinberger Jozefin (Jozefina). A tisztos polgári környezetet jelentő, életének egyik elemzője szerint „közepes jövedelemmel és közepes műveltséggel” rendelkező családjá⁴ otthon még németül, más források szerint jiddisül⁵ beszélt. Apja tudott magyarul is, anyja csak németül; későbbi külföldi tanulmányútjáról szüleinek németül, testvérének magyarul írta leveleit. Szülei izraelita vallásúak voltak, így őt is e felekezet anyakönyvében regisztrálták; 1891-ben azonban, Temesvárott, érettségi előtt áttért a római katolikus vallásra. Ez idő tájt változott neve Felix Fleischerről előbb Fleischer Bódogra, majd Somló Bódogra, bár rövidebb írásait olykor még később is „f.f.” szignóval írta alá. A magyar társadalomba asszimilálódó zsidóság képviselőjeként felnőtt korában alkalmasint feltehetőleg szembesült antiszemita megnyilvánulásokkal is, közvetlen környezetében, a polgári értelmiség körében azonban származása nem vezetett atrocitásokhoz. Családjá vagy maga zsidó származásához való személyes viszonyát nyilvánosan sosem tárgyalta.⁶ Írásai és

³ A statisztikák szerint Pozsonynak 1880-ban 48 006 lakosa volt, melynek 65,5%-a német, 15,7%-a szlovák, 15,6%-a magyar, 3%-a pedig egyéb anyanyelvű volt.

⁴ Lásd Litván György: Egy magyar tudós tragikus pályája a század elején: Somló Bódog (1873–1920) = *Valóság*. 16. évf. (1973) 8. szám (32–42.) 33. o. és Litván György: *Októberek üzenete*. Budapest, Osiris, 1996. (189–210) 199.

⁵ Gaal György: *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*. Kolozsvár, Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, 2001. 79. o.

⁶ Nem szólt hozzá például a *Huszedik Század* című folyóirat körkérdéséhez, amikor is mintegy 60 vezető értelmiségi fejtette ki álláspontját három kérdésben: „Van-e Magyarországon zsidókérdés?”, „Ha igen, melyek az okai?” és „Miben állhat megoldása?”, lásd *A zsidókérdés Magyarországon. A Huszedik Század körkérdése*. Budapest, Társadalomtudományi Társaság, 21917. 1–156. o. Nem tett ilyen tárgyú bejegyzést a több-kevesebb rendszerességgel egész életében vezetett *Naplójában* sem. Ha nem is a személyes viszony rögzítése, de a kérdés elvi tisztázásának igénye megjelent ugyanakkor az *Állambölcseleti jegyzetek* című kéziratában; lásd fentebb, 25–26. és 30–31. o.

egyéb megnyilvánulásai alapján vallási-világnézeti szempontból agnosztikusnak volt tekinthető.⁷

Az elemi iskolát Budapesten, gimnáziumi tanulmányait – édesapja szolgálati helyének gyakori változásai miatt – Zsolnán (1883–1887), Trencsénben (1887–1890) és Temesvárott (1890–1891) végezte. Érettségi után a budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem jogi karára iratkozott be (1891), tanulmányait azonban egy szemeszter után – mivel apját áthelyezték – a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem jogi karán folytatta. Itt szerzett jogi (1895), majd államtudományi (1896) doktorátust, „kitűnő” minősítéssel. Diplomájának megszerzését követően önkéntes katonai szolgálatot teljesített, majd nyolc hónapig ügyvédjelölt volt Kolozsvárott. Ezután két félévet Németországban töltött állami ösztöndíjasként: a téli szemeszterben a lipcsei, a nyári szemeszterben pedig a heidelbergi egyetemen folytatott tanulmányokat.⁸ Tanulmányai befejezésekor a magyaron és németen kívül franciául és angolul beszélt (az utóbbit németországi tanulmányútján sajátította el), olvasott ógörögül, és jól értett latinul.

Már egyetemi éveitől határozottan tudományos érdeklődést mutatott, s akadémiai pályára kívánt lépni. Először azzal próbálkozott, hogy az akkori Magyarországon kisebb jogakadémiáin – Máramaroszigeten, Pécsen, Pozsonyban – szerezzen magának állást. Nem járt sikerrel. A máramaroszigeti Református Lyceum jogakadémiája például azzal indokolta elutasítását (1896), hogy csak akkor vehetnék fel, ha református volna.⁹ Amikor a pécsi jogakadémiára jelentkezett, ami katolikus hagyományokat követett, „alázatos kérelmet” írt a pécsi püspöknek, majd tisztelgő látogatást tett nála.¹⁰ A látogatás után egyebek mellett ezt írja be naplójába: „Nádason voltam Hettyey Sámuel püspöknél. Egyenes lelkű magyar ember. Szörnyülködött, hogy Heidelbergben tanultam, ahol bizonyára református szellemmel szaturáltak.” Ezek után nem csoda, hogy az állást más kapta meg.¹¹ Pozso-

⁷ Halála után ezt írta róla az egyik kolozsvári újság: „Zsidónak született, katolikus lett, és mint felekezeten kívüli halt meg” (lásd *Ellenzék*: „Eltemették Somló Bódogot”, 1920. október 2.). „Vallást váltott, de nem hitet” – mondanám, ha e tömör értékelés nem lenne félreérthető, akár két-három ponton is. E helyütt – értelmezve „agnoszticizmusát” is – erről csak annyit mondhatok, hogy mai ismereteink szerint a vallásos hit nem volt jellemző rá, de hitt a tudományban és az emberi értelem erejében.

⁸ Lásd erről Schweitzer Gábor – Halász Iván: Peregrináció Germániában: Somló Bódog a lipcsei és a heidelbergi egyetemen (1896–1897). = *Jogtudományi Közöny*. 65. évf. (2010) 6. sz. 286–297. o.

⁹ Lásd szüleinek írott levelét lásd a *Függelékben*, 241–242. o.

¹⁰ Lásd Varga Csaba: Somló Bódog esete a pécsi jogakadémiával. = *Jogtudományi Közöny*. 35. évf. (1980) 8. sz. 543–546. o.

¹¹ A meghíradott állást a Somlónál szerényebb teljesítményt felmutató, bár saját szakterületén később elismerésre szert tett síkabonyi Angyal Pál kapta meg. Angyal ősi nemesi családba született: az egykori Baranya vármegyei főszolgabíró és pécsi országgyűlési képviselő unokája, egy kúriai bíró fia, és a pécsi királyi közjegyző, majd felsőházi tag és kormányfőtanácsos testvére volt. Később

nyi próbálkozása – Wlassics Gyula miniszternél tett látogatása ellenére¹² – ugyan-
csak sikertelen volt.

Ezek után, valószínűleg apja tanácsára és segítségével, 1898-ban az Államvasút
Társaság budapesti Központi Igazgatóságán, az igazgatási osztály titkárságán he-
lyezkedett el, ahol segédfogalmazóként, később, 1901-től, fogalmazóként dolgozott.
Gyakorlati jogi pályára lépését naplójában így kommentálta: „Kényszerítve vagyok
lemondani mindarról, amire törekedtem, amióta csak az eszemet tudom, és kényte-
len vagyok olyan pályára adni magam, amelyet utálok, amelyre nem vagyok való, s
amely nekem soha sem fog örömet szerezni. Ha szüleim nem volnának, főbelőném
magam.”¹³ Fogalmazói munkája mellett 1899-ben jogbölcseletről habilitált a ko-
lozsvári egyetemen. A habilitációval már ekkor „magántanár” lett, azaz jogot nyert
arra, hogy oktasson, de fizetés nélkül. Anyagi helyzete okán ezt nem engedhette meg
magának, így tisztviselősködött tovább. Négy év hivatali munka után sikerült aka-
démiai pályára lépnie: amikor a közjogász Nagy Ernő Nagyváradról Budapestre tá-
vozott (1902), a Királyi (Katolikus)¹⁴ *Jogakadémián* megüresedő helyre – miután ál-
lamtudományból is habilitált Kolozsvárott (1903) – Somló Bódogot nevezték ki. Itt
a „politika, a magyar közjog és az enciklopédia” „nyilvános rendkívüli tanára” lett,
rendes jövedelemmel. Nagyváradon¹⁵ telepedett le, meglehetősen sokat tartózkodott
azonban Budapesten is.

Tizenegy évvel később, amikor az általa támogatott és irányított fiatalabb pálya-
társa, Moór Gyula kinevezést kapott az Eperjesi Jogakadémiára, így kommentálta
a tudományos-egyetemi munka előnyeit: a kinevezésnek azért örüljön – írta **írta**
neki levélben –, mert az állás „harmonikus életet lehetővé tévő, sőt előmozdító
külső körülményeket” biztosít. „Már az is nagy szerencse, ha valaki a tudományt
komolyan szereti – fogalmazott –, ha aztán még zavartalanul űzheti is, akkor
olyan kincset kapott, amilyenhez hasonló értékű kevés embernek jutott.”¹⁶ Ezt bi-

büntetőjogászként vált ismertté, a budapesti egyetemen működött (a jogi kar dékáni és az egyetem
rektori tisztét is betöltve), majd az MTA tagja lett.

¹² Wlassics „nem igen engedett szóhoz jutni” – jegyezte fel naplójába –, vagyis ahelyett, hogy az ő
ügyével foglalkozott volna, csak saját problémáiról beszélt, és Franz von Liszt büntetőjogi elméletével
traktálta; vö. Somló Bódog *Naplója*, OSzK Kézirattára, *Quart Hung.* 3038. I. kötet, 58. o.

¹³ Somló Bódog: *Napló, id. hely*, 1898. szeptember 5.

¹⁴ Arról, hogy a nagyváradai jogakadémia „királyi” vagy „katolikus” volt-e, s hogy ez milyen
jelentőséggel bírt, lásd *Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának napló-
ja*. XV. kötet. Budapest, Athenaeum, 1903. A 283. országos ülés – 1903. június 3. – jegyzőkönyve, 258.
oldal.

¹⁵ Nagyvárad Partium legnagyobb városa, mely a magyar történelemben és kultúrában
évszázadokon át jelentős szerepet játszott (vö. Vitéz János püspöksége, Janus Pannonius kanonoksága,
az 1538. évi váradi béke, stb.). 1900-ban 47 ezer fős lakosságából 91% volt magyar, 5% román, 2.5%
pedig német anyanyelvű. (Jelenleg kb. 183 ezren lakják, s az ott élők 78%-a román, 25.5%-a pedig
magyar anyanyelvű.)

¹⁶ Somló Bódog levelei Moór Gyulához, 1914. január 9. OSzK Kézirattár.

zonyára őszintén így is gondolta, azt azonban nem hangsúlyozta, pedig ekkor már tudta, hogy mint minden éremnek, ennek is két oldala van.

Egyetemistaként alkalmilag részt vett helyi közéleti vitákban, amikor is – kolozsvári barátaihoz (Gratz Gusztávhoz, Kacsóh Pongráchoz, Kolosváry Bálinthoz és Ferencz Józsefhez) hasonlóan – cikkeket írt az *Erdélyi Híradó* című lapban mint annak munkatársa. Németországi útvjáról hazatérve egy „tisztán tudományos tanulmányokat” és „érdekesebb külföldi híreket” közlő folyóirat megalapításán gondolkodott.¹⁷ E lapot néhány kolozsvári és budapesti barátjával együtt (a budapestiek közül Vámbéry Ruzstemmel, Berinkei Dénessel, Jászi Oszkárral és Jászi Viktorral) három év múltán meg is alapította.

A folyóirat első száma 1900 januárjában jelent meg. Ő adta nevét – *Huszadik Század* –, s egy ideig társszerkesztője, majd szerkesztője (1903–1905) is volt. A lap – programja szerint – „a szabad gondolat és osztályérdekektől mentes társadalmi kutatás” fóruma kívánt lenni, s kizárólag „közérdekűen tudományos cikkeket” közölt, kizárva „a napi események nem tudományos tárgyalását”. Bár tartalmilag volt egy konkrétan meghatározható (ahogy a szerkesztők mondták: „agnosztikus és evolucionista”) programja, helyt adott „a szerkesztőség felfogásával ellenkező”, de „tudományosan megokolt” véleményeknek is.¹⁸ Kiadója 1901-től 1919-es betiltásáig¹⁹ a Társadalomtudományi Társaság volt. A *Huszadik Század* – mely a nyugat-európai társadalomtudomány mintáit követte, és annak színvonalát tekintette mérvadónak – jelentős szerepet játszott a magyar szociológia létrejöttében; lényegében ez volt az első jelentős magyar szociológiai folyóirat.

¹⁷ „Ferencz Józseffel és Kolosváry Bálinttal elhatároztuk, hogy jogtudományi folyóiratot adunk ki”, amely „érdekesebb külföldi híreket” és „tisztán tudományos tanulmányokat közölne”; lásd *Naplója*, I. kötet 58. és 2. kötet, 20. o.

¹⁸ Az idézőjeles szövegrészeket illetően lásd a *Huszadik Század* c. folyóirat iratai; OSZK Kézirattár, Analekta 2408. A lap közölt jogi írásokat is, de semmiképpen nem volt „jogtudományi folyóiratnak” tekinthető. Társadalomtudományi orientációja részben Somló érdeklődésének változását tükrözte, részben pedig azt, hogy tényleges megalapításához és folyamatos megjelentetéséhez az ő baráti körénél lényegesen szélesebb írói és olvasói táborra volt szükség. Az alapító szerkesztők ma már kissé naivan hangzó önmeghatározása szerint a lap „a társadalmi fejlődés jövő nagy világtörténeti korszaka tudományos előkészítését” tekintette feladatának; lásd *ugyanott*.

¹⁹ A Társadalomtudományi Társaság 1919-es megszűnése, valamint szerzői köre jelentős részének emigrációja vagy diszkreditációja miatt a *Huszadik Század* valószínűleg egyébként is megszűnt volna, 1919 kora őszén azonban formálisan is betiltották. (1926-ban a polgári radikális Csécsy Imre megalapította a *Századunk* című folyóiratot, mely szándékai szerint a *Huszadik Századot* próbálta pótolni, s amelyet 1939-ben ugyancsak betiltottak. Csécsy 1947-ben *Huszadik Század* címen újabb folyóiratot indított, mely 1949-ig jelenhetett meg.)

1901-ben részt vett a *Társadalomtudományi Társaság* megszervezésében is; rövid ideig annak egyik titkáráként (1901–1903) és ún. választmányi tagjaként (1902–1906) tevékenykedett, s a kezdeményezésére 1906-ban megindult Társadalomtudományi Szabad Iskola elnöke (1907–1909) volt. A Társadalomtudományi Társaság és a körülötte létrejött fórumok – ide értve az 1902-től megjelentetett Társadalomtudományi Könyvtár című könyvsorozatot is – célja a magyar tudományos és kulturális közgondolkodás korszerűsítése volt, elsősorban a szabadelvű tanok alapján. Ennek részét képezte a konzervatív nézetek szakmailag megalapozott vitatása is, nem volt azonban olyan „közvetlen politikai céljuk”, amelyet – amint a társaság első elnöke, Pulszky Ágost (részben Jászi Oszkár ellenében is) fogalmazott – „bárminő párt működésével vagy bárminő kormányrendszerrel vagy akár bárminő társadalmi osztály érdekével azonosítani lehetne”. Ezt sokan már akkor vitatták, és ma is megkérdőjelezzük. Az azonban alighanem vitán felül áll, hogy a Társaságban eredetileg a nyugati értékek alapján orientálódó polgári értelmiség csoportosult, ideértve a keresztény humanizmus híveit, később pedig a szocialista eszmék szimpatizánsait is. A csoportosulás jellegzetes tagjai Pulszky Ágost, Pikler Gyula, Gratz Gusztáv, Berinkey Dénes, Vámbéry Ruzstem, a Jászi testvérek, Szabó Ervin, Giesswein Sándor, Kenéz Béla, Madzsar József, Szende Pál és Leopold Lajos voltak, akik – mint későbbi soruk mutatja – meglehetősen változatos és sokszínű politikai világot képviseltek.

1905-ben, illetőleg 1906-ban változás állt be mind a társaság életében, mind a lap szerkesztési elveiben, ami kihatott Somló pályájára is. Amíg ugyanis kezdetben a *Huszedik Század* valamennyi progresszív hazai társadalomtudományi irányzat megjelenítésére törekedett, akár némi eklecizmus árán is, addig 1906 után, amikor is szerkesztését Jászi Oszkár vette át Somlótól, a polgári radikalizmus és a baloldali liberális értelmiség lapja lett.²⁰ Ugyanígy: amíg a Társadalomtudományi Társaság öt évig különböző irányzatok fóruma volt, egy 1905 és 1906 folyamán zajló „vezetési válságot” követően – melynek során a nemzeti liberálisok egy afféle értelmiségi puccsal át akarták venni az irányítást, ám ez nem sikerült nekik²¹ – a polgári ra-

²⁰ Az 1906 utáni *Huszedik Század* kétségtelenül hozzájárult a polgári radikalizmus, sőt a demokratikus forradalomban szerepet játszó más eszmék terjesztéséhez is, ideértve a szocialista tanokat is; Szekfű Gyula 1927-es értékelését azonban – miszerint e „magyarul írt szemle” célja „a társadalom átalakítása” volt ugyan, de „nagyási hóbortja példátlan impotenciában pukkant szét” – inkább a rosszindulat motiválta, semmint a tények tisztelete; vö. Szekfű Gyula: Egy magyar folyóirat problémája. = *Magyar Szemle*. 1. évf. (1927) 1. sz. 1. o. Erre már csak abból is következtethetünk, hogy a *Magyar Szemle* több szerkesztője számára kimondatlanul is a *Huszedik Század* volt a meghaladni kívánt ellenpélda. Értékelését illetően lásd Litván György–Szűcs László: *A szociológia első magyar műhelye. A Huszedik Század köre*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1973. kül. 7–28. o.

²¹ Az ügy részleteit lásd „A Társadalomtudományi Társaság rendkívüli közgyűlése (1906. augusztus hó 7.)” = *Huszedik Század*. 7 évf. (1906) 8. szám, 147–175. o. Maga Somló így értékelte azt: a másik oldal, s főleg az ott manipulálgató Wolfner Pál célja az volt, hogy „a Társaság szabadgondolkodó, független, tudományos mivolta letöressék és kiszolgáltatassék az alkotmánypártnak vagy egyáltalán a

dikálisok és a szocialisták egyesülete lett, s egyre gyakrabban vállalt fel közvetlenül politikai célokat.²² Somló nem értett egyet ezzel az irányváltással, de formálisan nem állt ellen, sőt Pikler Gyula elnöksége mellett egy időre még a társaság alelnöki (1907–1913) feladatait is vállalta. Ennek ellenére folyamatosan visszavonult a társasági élettől, s általában a tudományos közélettől is. Egyre kevesebbet publikált a *Huszedik Században* is: 1905 végéig mintegy 30 írása jelent meg ott, az azt követő öt évben 15, 1911 után pedig egy sem. Ezzel párhuzamosan személyileg is eltávolodott korábbi barátaitól.

A XIX. század végére és XX. század első évtizedére esik első alkotói periódusa. Ekkor jelentek meg a magyar és külföldi művekről írott recenziói, rövidebb tanulmányai, például a háború és béke kérdéseiről, valamint lexikon-szócikkei a *Magyar Jogi Lexikonban*. A kor vezető jogfilozófusával, Pikler Gyulával közösen írt tanulmányát – *Der Ursprung des Totemismus* (1899) – egy berlini kiadó közölte. Pikler, az ún. belátásos jogelmélet kidolgozója egyébként nagy hatást gyakorolt Somló szellemi fejlődésére, annak ellenére is, hogy a társadalomról, az államról és jogról alkotott elgondolásai számos ponton különböztek.

hatalomnak”; *ugyanott*, 156. o. A rendkívüli közgyűlés érdekes következménye, hogy a „puccsistákhoz” sorolható Wolfner párbajra hívta ki Pikler Gyulát. A párbaj természetesen elmaradt; Pikler „segédei” (egyikük Somló volt) a polgári bírósághoz irányították Wolfnert. A válság során egyébként a társaság második elnöke, Andrassy Gyula még az augusztusi rendkívüli közgyűlés előtt lemondott tisztségéről. Az ún. nemzeti liberálisokat végül kizárták a társaságból, a konzervatívok közül pedig többen – például Concha Győző és Balogh Jenő – kiléptek belőle. Ők 1907-ben létrehozták a *Magyar Társadalomtudományi Egyesületet*, amelynek keretében 1908-tól megindították a *Magyar Társadalomtudományi Szemlét*. Van olyan vélemény, mely szerint ezzel az eseménnyel, vagy legalábbis ebben a korszakban kezdődött a magyar értelmiség máig tartó „két táborra szakadása”; vö. Kupa László: Somló Bódog. = *Jura*. [Pécs] 5. évf. (1998) 1. szám (43–48.) 45. o. Ebben lehet valami, de ha valaki, miként e sorok írója, jelentőséget tulajdonít a magyar társadalom immár több évszázados ún. kettős struktúrájának, az „urak és kende” együttlésének, ezt tágabb kontextusban is értelmezheti.

²² A legismertebb ezek közül egy jellegzetesen értelmiségi párt, a Polgári Radikális Párt létrejöttében játszott szerepe. A Jászi Oszkár által alapított és vezetett párt emblematikus alakjai Ady Endre, Polányi Károly, Berinkey Dénes és Szende Pál voltak. A párt 1914-ben alakult meg, s bár soha nem indult választásokon (mivel azok a háború miatt nem voltak), 1919-ben három miniszterük lett a Károlyi-kormányban. (Somló sosem volt tagja e pártnak, mint ahogyan semmilyen másikkal.) A radikális liberalizmus e csoportjának létrejöttére Faludy György szerint Vámbéry Ruzstem New Yorkban anekdotaszzerűen így emlékezett: „[Vámbéry] Jászi Oszkár és Somló Bódog társaságában felment atyjához, Vámbéry Árminhoz. Megkérték: vállalja el az általuk alapítandó Radikális Párt díszelnökségét. Mire Vámbéry Ármin: »Radikális Pártot szándékoztok alapítani Magyarországon? Miért nem inkább mézárszékét nyitok Mekkában?»” Lásd Faludy György: *Jegyzetek az esőerdőből*. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum (Digitális Irodalmi Akadémia), 2011. „Június 21.”

Első önálló kiadványai – nem számítva disszertációját és *A nemzetközi jog bölcséletének alapelvei* (1898)²³ című füzetét – egy-egy tudományterület problémáit összefoglaló és egy meghatározott felfogás szerint bemutató, ún. tudomány-népszerűsítő zsebkönyvek voltak: az *Ethika* (1900), a *Jogbölcselet* (1901) és a *Szociológia* (1901). E korszakának legjelentősebb műve egy szociológiai jellegű elemzés az állam és társadalom viszonyáról: *Állami beavatkozás és individualizmus* (1903). Ebben azt vizsgálta, hogy mi a kapcsolat az egyén szabadságával összefüggő társadalmi folyamatok és az állam egy meghatározott tevékenysége, az állami szabályozás között. Bár az angol Herbert Spencer elmélete ebben a korszakában nagyban befolyásolta gondolkodását (így például az evolúció szerinte is a modern társadalom alaptörvénye), számos ponton el is tért tőle, és korrigálni kívánta a spenceri társadalomelméletet. Amíg Spencer kritikusan szemlélt és elvetett mindenfajta állami beavatkozást, addig Somló úgy tekintett arra, mint a társadalomban is érvényesülő „természetes szelekció” mesterséges irányítására. Fejtegetései annak kimutatására irányultak, hogy amikor a társasélet keretei között az emberek kölcsönösen befolyásolják egymást, akkor e befolyásolás egyik neme a kölcsönös kényszerítés, annak egyik faja pedig a társadalmi kapcsolatok állami szabályozása. Az így értelmezett „állami beavatkozás”, azaz szabályozás szerinte a társadalmi fejlődés természetes folyamata, sőt a „természetes kiválogatódás mesterséges irányítása”. Vagyis Spencerrel ellentétben helyeselte az állami beavatkozást, és nem tartotta veszélyesnek a szabadságra. A mű sokat idézett végső konklúziója: „Növekvő állami szabályozás, növekvő politikai szabadsággal karöltve: ez a fejlődés iránya – mindenre kiterjedő állami szabályozás és tökéletes szabadság ennek a szabályozásnak megállapítására vagy megváltoztatására: ez a fejlődés ideálja.”²⁴

A sikeres pályakezdés árnyoldalaként nemcsak kritikákkal kellett szembenéznie, de támadásokat is el kellett szenvednie. Ilyen volt a magyar tudománytörténetben csak *Somló-affér*ként számon tartott polémia; a tudományos szabadság eltörlésének

²³ E műben még Pikler Gyula hatása alatt állt, például azzal, hogy a nemzetközi jogra próbálta alkalmazni az ún. belátásos elméletet. Azt állította: „a nemzetközi jog fejlődése nem érzelmek és jogelméletek, hanem célszerűségi belátás produktuma” (49. o.) Kénytelen volt azonban elismerni, hogy a nemzetközi viszonyok magyarázata során „a szubjektív célszerűség tanából magából nem vezethető le semmilyen konkrét intézmény”. Ezen intézményeket, s magát a nemzetközi jogot végül is inkább a *hatalmi viszonyokra* vezette vissza. E téren – mint később is – kritikusan szemlélte a nagyhatalmakat. „A mai nemzetközi alkotmány – írta – egy oligarchikus köztársaság típusát viseli”, ahol lényegében a „nagyhatalmak tanácsa dönt el mindent”, „a nagyhatalmak... alakítanak és szüntetik meg államokat... s szabják meg a kis államok határait. A kisebb államok [pedig] alig jutnak szóhoz, azok kénytelenek magukat a nagyhatalmak diktátumának alárendelni”, stb. (lásd *uo.*, *passim*).

²⁴ Somló Bódog: *Állami beavatkozás és individualizmus* [1903]. Budapest, Grill, 21907. 192. o. Spencer és Somló, illetőleg Somló és Pikler elméletének tömör összehasonlításaként, jó elhatárolásokkal, lásd Szegvári Katalin: Somló Bódog jogelméleti munkássága. = *Jogelméleti Szemle*. 2004/4. sz. (elérhető: <http://jesz.ajk.elte.hu/szegvari20.html>).

egyik²⁵ jellegzetes kísérlete. 1903-ban előadást tartott a Társadalomtudományi Társaságban a „Társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról” címmel, mely a *Huszedik Században* meg is jelent. Ebben az ún. evolúciós törvényt fejtegetve a társadalom fejlődésének meggyorsítását tartotta szükségesnek. „Egész praxisunk fejlődésellenes...” – írta, majd így folytatta: „Felismerni a társadalom szükségszerű fejlődését [...], de nem tenni meg minden lehetőt arra nézve, hogy ez a fejlődés, ez az újraalkalmazkodás a lehető leggyorsabban és legsimábban végbemenjen, ép[p]en annyit jelentene, mint ismerni a villamosságot, de nem hajtani az emberiség szolgálatába, annyit jelentene, mint a robogó vasút mellett kanyargó országúton igavonó marhával utazni.” Tett néhány kritikai megjegyzést a fennálló intézményekre is. Például „az iskola a szomorúság kifogyhatatlan forrása minden evoluzionista lélekre nézve. Csaknem teljesen elmulasztja azt a feladatát, hogy a figyelmet előre, a reményteljes jövőre irányítsa, hanem kizárólag visszafelé fordítja. [... A] tudomány vívmányai és egyáltalában új eszmék [nehezen és lassan kerülnek bele az oktatásba, s]... szinte vérlázító gondolat – fejtegette 30 évesen –, hogy a tanulás keserves munkáját túlnyomó részben oly dolgok megtanulására fordítjuk, a melyek már nem igazak. Az új igazságokról, a kor pulzusának lüktetéséről rendszerint nem az iskolák révén szerzünk tudomást.”²⁶

Az előadásról az akkor még csaknem ismeretlen újságíró, Ady Endre lelkesen, sőt némileg túlzó módon adott hírt a *Nagyvárad*i *Napló* vezércikkében, a „legszebben radikális gondolkozás” példájának tartva azt. Ezt a radikalizmust nem mindenki nézte jó szemmel;²⁷ a nagyváradi jogakadémia tanári karának többsége pedig a kifejtetteken annyira felháborodott, hogy elhatározták: felirattal fordulnak a kultusz-

²⁵ Az adott korszakban különböző politikai erők több alkalommal is megpróbálták felszámolni az egyetemi oktatás és a tudományos kutatás szabadságát. A budapesti Pikler Gyula például folyamatosan támadásoknak volt kitéve, melyek során még egyetemi hallgatókat is rávettek arra, hogy tiltakozzanak ellene. Egy másik eset a pécsi Bors Emil idő előtti nyugdíjazásával végződő akció volt, egy harmadik pedig az ún. Somló-affér.

²⁶ A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról, 402. és 405. o. Előadását azzal a vitatható gondolattal zárta, hogy „minél fejlettebb valamely társadalom, annál inkább értéküket veszítik benne a konzervatív tényezők és annál kizárólagosabb jelentőség jut a liberális és a radikális, a fejlesztő tényezőknek. Azzal az eklektikus gondolkodással – tette hozzá –, amely a legtöbb embernek sajátja, rendszerint a konzervativizmusnak és a liberalizmusnak valamelyes keverékét szokták ajánlani a társadalmi fejlődés legjobb recipéje gyanánt. Igen gyakran találkozhatunk azzal a véleménynyel is, hogy a kettőnek váltogatása felel meg leginkább a célszerűség kívánalmainak. Egy kis adag haladás, de mindjárt utána egy jó adag konzervativizmus, nehogy megártson. Még mindig igen elterjedt nézet az, a mely a konzervativizmus jogosultságát hirdeti.” *Uo.* 408. o.

²⁷ Barátja, Szladits Károly például levélben jelezte neki, hogy a dologból akár baj is lehet: „úgy érzem, hogy a felolvasásodban néhol kissé elvetted a súlykot. – Mintha nem lettél volna eléggé objectiv: kissé tulságosan a politikai *Kampfred*e benyomását tették rám egyes részek. De nem formálok végleges ítéletet, mielőtt írásban végig nem tanultam előadásodat. Lassú járású az eszem, a sociologia útján amúgy is már csak botorkálva járok, s amellett a hölgyek közelsége is zavarta kissé az eszecskémet. De azt hiszem, van abban valami, amit előadásodról így felületesen is észleltem, s másoknál e benyomás

miniszterhez, és kéri, „függessze fel” – lényegében: bocsássa el – Somló Bódogot jogakadémiai tanári állásából. Mielőtt a felirat megszületett volna, Ady „Merénylet a nagyváradai jogakadémián – Somló Bódog ügye” címmel cikket tett közzé, amit még aznap leközölt a *Budapesti Napló* is. „Egy fiatal magyar tudóst el akarnak veszíteni, mert gondolkozott” – írta. A feliratban az előadást a sajtótudósítás alapján értelmezve állítólagos „antimonarchikus” nézetei, „vallásellenes” eszméi miatt, illetőleg „a mai társadalmi rend felforgatása szükségességének” hirdetése miatt vádolták új kollégájukat, ám nem választották szét az ő gondolatait saját értelmezésüktől. Az előadásban például a királyságról mint államformáról vagy a monarchikus államról szó sem esett. Az ügy kapcsán országos vita bontakozott ki Somló Bódog körül. A tanszabadság kérdése hírlapi cikkek tárgyává lett, sőt egy parlamenti képviselő interpellációt nyújtott be a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, aminek következtében még a Képviselőház is tárgyalta a Somló-ügyet. Hazai és külföldi tudósok – például Batthyányi Ervin, Kosutány Ignác, Enrico Ferri, Achille Loria, Guglielmo Ferrero, Benedetto Croce, Sidney Webb és mások – szolidaritási leveleket és táviratokat küldtek a Társadalomtudományi Társaság titkárságához. Ő maga nem nyilatkozott a sajtónak, álláspontját a miniszterhez címzett – tiszteletteljes hangnemű, de tudományos álláspontját fenntartó (az evolucionizmust „jelenleg” a tudomány végső szavának mondó, új tudományos felfedezések lehetőségét persze nem kizáró), s ügyének méltányos elbírálását kérő – beadványban fejtette ki.²⁸ A vitából a tudományos szabadság védelmezői kerültek ki győztesen, s a liberális miniszter, Wlassich Gyula „a tanszabadság és a szellemi szabadság tiszteletben tartásának elvére tekintettel” nem függesztette fel az állásából a megtámadott tanárt.

tán élesebb is volt, kikben kevésbé van meg a barátság elfogultsága.” A levelet közli Sólyom Péter a *Somló Bódog Társaság* (lásd később) Facebook-oldalán, 2011. január 16.

²⁸ A vádak kapcsán a következőket írta: „Amit azonban a felterjesztésben magamra nézve a legsérelmesebbnek találok, az imputáció [valami valakinek tulajdonítása (*a szerk.*)], mintha szóbanforgó értekezésem a hazai alkotmány alapeszméivel helyezkednék ellentétbe. Én értekezésemben a szociológiának egyik legáltalánosabb kérdésével foglalkozom, a felterjesztés pedig folyton-folyvást úgy foglalkozik értekezésemmel, mintha az a tételes jog megtámadása volna... Ugyanilyen értelme volna, ha Kantnak vagy Hegelnek valamely jogfilozófiai dolgozatát bírálná valaki a magyar tételes jog szempontjából. Hiszen, ha ez az álláspont helyes volna, akkor hazafiatlanság volna egyáltalában jogfilozófiát, politikát [államtudományt (*a szerk.*)], vagy szociológiát és nemzetgazdaságtant művelni, mert ezek a tudományok az állam és társadalom intézményeinek vizsgálatánál nem egy adott tételes jogot tartván szem előtt, a felterjesztésben használt értelmezés szerint azonnal összeütközésbe kell, hogy kerüljenek mindennemű állam jogrendjével. [...] [A] legmélyebb tisztelettel tiltakozom az ellen az imputáció ellen, mintha az értekezésemben foglalt tételek bármi tekintetben is ellentétben állanának alkotmányunk alapjaival, még akkor is, ha a katedráról hirdetem volna azt, aminek csak egy szaklap hasábjain adtam kifejezést...” Lásd *Képviselőházi napló*, id. kiadás, id. kötet, id. nap, 264. o.

1904-től 1918 őszéig Kolozsváron élt.²⁹ Meghívták ugyanis a Kolozsvári Egyetemen akkor megalakuló Jogbölcseleti és Nemzetközi Jogi Tanszékére, ahol először „nyilvános rendkívüli” (1905), majd „nyilvános rendes” (1909) tanár lett.³⁰ Az 1916/17-es tanévben a kar dékánja³¹ volt. Jogbölcseleti, büntetőjog-elméleti és nemzetközi jogi előadásai, melyek egyetemi jegyzeteiből (1906, 1910) ismerhetők meg, a kor hazai jogi felsőoktatás- és tudománytörténetének jellegzetes, ma is figyelemre méltó emlékei. Tudományos érdeklődése 1905 és 1910 között a jogelmélettől a szociológián és az etnográfian át a politika- és államtudományokig terjedt.

Munkáinak nagy jelentősége volt a hazai *szociológia* megszületésében. E téren – néhány évnyi útkeresést követően – az ún. „objektív szociológia” mellett köteleződdé el. Hozzászolt az őstársadalmak gazdasági kérdéseire, és több vélemény szerint az etnológia terén is tudott újat mondani. 1908-ban hosszabb időt töltött a brüsszeli Solvay Szociológiai Intézetben,³² ahol az őstársadalmak csereviszonyait elemezte, s a csere mint emberi cselekvési forma társadalomstrukturáló hatását kutatta. Kutatásainak eredményeit az intézet kiadványsorozatában jelentette meg, melyet némileg később angolra is lefordítottak.

A *jogelmélet* terén elsősorban a jogalkalmazás, a szokásjog, majd a helyes jog kérdésével foglalkozott, áttekintést adott az „új magyar jogfilozófiáról”, s tárgyalt tudomány-rendszertani kérdéseket is, például a szociológia és a jogfilozófia viszonyát. Az 1910-es években érdeklődése a szociológia felől a filozófia felé fordult, s – a nem-

²⁹ Kolozsvár az Osztrák–Magyar Monarchia idején dinamikus fejlődő, nemzetiségileg sokszínű város volt. 1890-ben 37 187-en, 1910-ben pedig már csaknem kétszer annyian, 62 733-en laktak ott. 1890-ben a lakosság 79%-a, 1910-ben pedig 82%-a volt magyar; 1890-ben a lakosság 14.4%-a, 1910-ben pedig 14.1%-a volt román, amiből adódik, hogy 1890-ben 6.6%-a, míg 1910-ben 5.9%-a volt „egyéb”, nagyobb részt német nemzetiségű. Ma Kolozsvár 324 ezer fős lakosságának 16%-a magyar, ami kb. 50 ezer fő, 75%-a (kb. 245 ezer fő) román, 1%-a roma, 8%-a pedig egyéb (ukrán, német, török, orosz stb.) nemzetiségű. A város egyetemét (az 1585-ös ún. Báthory-egyetemet nem számítva) – a második magyar tudományegyetemet – 1872-ben alapították. (Jelenleg hat állami és öt magánegyetem működik ott.)

³⁰ Kinevezéséről hírt adtak a szaklapok; lásd Dr. Somló Bódog kinevezése. = *Jogállam. Jog- és államtudományi Szemle*. 3. évf. (1904) 7. szám, 404. o. Megjegyzem, hogy a Kolozsvári Egyetemen más keretek között azelőtt is oktattak jogbölcseletet: Jenei Victor „bölcseleti jogtant” és a „bölcseleti jog” történetét adta elő, Werner Rezső pedig természetjogot népszerűsített és magyarra fordította A. F. Schilling könyveit.

³¹ A dékánosság vállalása ekkor „munkaköri kötelesség” volt („a jövő évi dékánosság sor szerint rám esik” – írta egyik levelében), s a mai viszonyoktól eltérően az távollról sem foglalta le teljesen a professzorokat: „az ideai dékánosság sem nagyon vesz igénybe – írta kollégájának –, úgyhogy bőven marad időm tudományos munkára.” OSZK Kézirattár. Somló Bódog levelei Moór Gyulához, 1916. október 8.

³² Ernest Solvay belga gyáros és politikus által 1902-ben a társadalomtudományi kutatások támogatására alapított szociológiai kutatóintézet, mely ma is működik (*Institut de Sociologie Solvay*, s nem tévesztendő össze a fizikai és kémiai kutatásokra szakosodott nemzetközi Solvay-intézetekkel: *International Solvay Institutes*). Alapításáról Somló a *Huszádik Század* hasábjain számolt be 1903-ban.

zetközleg is ez idő tájt kibontakozó újkantiánus jogfilozófia problémafelvetéseirez csatlakozva – egy új filozófiai *értékelmélet* kidolgozásába kezdett. Mindezek mellett folyamatosan foglalkoztatták az *etika* kérdései. Munkáit a hazai fórumok mellett az európai tudományosság vezető lapjaiban tette közzé, s külföldön már ekkor pozitívan értékelték munkáit.³³

Nézeteinek szélesebb körben való elterjedéséhez nagyban hozzájárultak azok a viták, amelyeket pályatársaival folytatott. Ezek egyike-másika – bár mindig elméleti kérdéseket tárgyalt, és elvi jelleggel foglalt állást – emberi kapcsolatait is érintette. Már a *társadalmi fejlődéssel* kapcsolatos előadásából kibontakozó 1903-as vita³⁴ is ilyennek tekinthető, bár ott lényegében vitaindítót tartott, s annak média- és politikatörténeti vonatkozásai ma már emlékezetesebbek. Első könyvéről – Jászi Oszkár rövid és Eszterházy Sándor félreértésekkel teli terjedelmes értékelése mellett – Szabó Ervin írt hosszú recenziót, a recenzensek gyakori eljárását követve: saját nézeteit a bírált mű ismertetésénél jóval bővebben fejte ki. Erre Somló csak tömören válaszolt.³⁵ A szociológiáról alkotott elképzeléseinek módosulása során sokat merített a korabeli magyar szociológia rejtélyes alakja, Méray Horváth Károly nézeteiből, akivel ugyanakkor polemizált is arról, hogy milyen jellegű képződmény a társadalom. Vagyis az ún. *Somló–Méray-vitaként* ismert eszmecsere (1905–1906)³⁶ később részévé vált annak az ennél jóval fontosabb vitának is, amit egykori mentorával, Pikler Gyulával folytatott. A *Somló–Pikler-vita* (1907)³⁷ a szociológia jellege körül forgott.

³³ Lásd például Rudolf Sebald Steinmetz: Besprechung von Felix Somló: Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie. = *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich*. 33. évf. (1909) 389. o., Alex Bolgár: Entwicklungen und Literatur der Soziologie in Ungarn. (Bericht über die soziologische Literatur seit 1900 und die soziologischen Gesellschaften. Teil E). = *Monatsschrift für Soziologie*. 1. évf. (1909) 324–334. o. és Wilhelm Ostwald: Besprechung von Felix Somló: Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie, und Der Güterverkehr in der Urgesellschaft. = *Annalen der Naturphilosophie*. 10. évf. (1911) 106–108. o.

³⁴ Előadásához a Társadalomtudományi Társaságban többen is hozzászóltak – így Bognár Zsigmond, Fabro Henrik, Farkas Geiza, Harrer Ferenc, Jászi Oszkár, Pikler Gyula, Pollacsek Laura, Szabó Ervin, Vámbéry Ruzstem és Várkonyi Oszkár –, s a vitát a *Husadik Század* részletekbe menően közölte; lásd 4. évf. (1903) VII. kötet 456–471, 497–504. és 550–556. o.

³⁵ Lásd *Husadik Század* 4. évf. (1903) VII. kötet, 747–772, 992–994. és 994–995. o.

³⁶ Lásd Somló Bódog: Méray kultúrfiziológiája; Méray Horváth Károly: Biológiai rendű képződmény-e a társadalom?; Somló Bódog: Válasz Méraynak = *Husadik Század*. 6. évf. (1905) XI. kötet, 310–324. o., 464–466. o. és 466–467. o., valamint Somló Bódog: Politika és szociológia. Méray rendszere és prognózisai. = *Husadik Század*. 7. évf. (1906) XIII. kötet, 369–381. o. Lásd még Madzsar József: Észrevételek Méray organikus elméletéhez. = *Husadik Század*. 6. évf. (1905), XI. kötet, 389–405.

³⁷ A vita főbb dokumentumai: Pikler Gyula: Lélektan és társadalmi tudomány. Nyílt levél Somló Bódoghoz. = *Husadik Század*. 8. évf. (1907) XV. kötet, 113–120. o.; Somló válasza: *ugyanott*, 209–219. o.; Pikler Gyula: „Objektív szociológia” és induktív logika. = *Husadik Század*. 8. évf. (1907) XV. kötet, 229–235. o. és Pikler Gyula: Az „objektív szociológia” visszavonása, az „epifenomenek” és az „anyagcsererendszerek” = *Husadik Század*. 8. évf. (1907) XV. kötet, 301–318. o.; Méray Horváth Károly: Tudomány és vesébelátás. Megjegyzések Pikler Gyula múltkori cikkéhez. = *Husadik Század*.

1905 után ugyanis lényegében az „objektív szociológia” kiindulópontját fogadta el az ún. belátásos elmélet helyett. Jogelméletének megújítása és értékelméletének kifejtése során a „helyes jogról” folytatott vitát a marxista nézeteket valló szociáldemokrata Rónai Zoltánnal (aki később a Tanácsköztársaság igazságügyi népbiztosa, alkotmányának kidolgozója és forradalmi törvényszékeinek megszervezője lett). A *Somló–Rónai-vita* (1910–1911)³⁸ azzal állt kapcsolatban, hogy a jog értékelésekor mit tekinthetünk értékmérőnek, s hogy ennek során elméleti következetességgel használhatjuk-e a „fejlődés” eszméjét. Az egykori evolucionista gondolkodó erre a kérdésre már határozott „nem”-mel válaszolt. Végül, amikor brüsszeli kutatási eredményeit a marxista Karl Kautsky megkérdőjelezte, akkor az ún. *ősgazdaság* témája kapcsán vele is polemizált.³⁹

A különböző viták ellenére kortársai általában is visszahúzódo, csendes természetű tudósként írták le Somló Bódogot. Az 1903-as afférja után tudatosan vonult vissza a nyilvánosság elől; Ady nyilatkozattételre vonatkozó kérését így utasítva el: ő „nem tud a napi közönség ízlése szerint írni, s szólni aktuális kérdésekhez”, „csak a maga témái között, s e témák illő helyén van otthon”, és „nem óhajtja, hogy a lapok nyilvánosan pertraktálják”. 1905/06-tól egyre inkább csak szakmai kérdésekkel foglalkozott. Ennek volt része, hogy nem vállalt előadást azokon a szakmai összejöveteleken, amelyeken a vitákat a szokásos közéleti véleménykülönbségeket meghaladó politikai ellentétek hatották át – márpedig ilyenekből akkor is sok akadt. Ilyen volt például a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1905. évi szegedi vándorgyűlése,⁴⁰

8. évf. (1907) XV. kötet, 456–458. o.; Somló Bódog viszonzása: *ugyanott*, 458–471. Lásd még Láncki Jenő írását: A szociológia két módszere. = *A Munka Szemléje*. (1907) 14–19. számok.

³⁸ Somló a *Husadik Században* tette közzé „A jog értékmérői” című írását, amit Rónai ugyanott bírált: Rónai Zoltán: A helyes jog tudománya. = *Husadik Század*. 11. évf. (1910) XXII. kötet, 269–283. o. Somló válasza: *ugyanott*, 390–395. o. A vita folytatása Rónai Zoltán: Erkölcsi érzelmek és társadalmi érdekek a jogpolitikában. = *Husadik Század*. 11. évf. (1910) XXII. kötet, 503–508. o.; Somló Bódog: Még egyszer a helyes jogról. = *Husadik Század*. 12. évf. (1911), XXIII. kötet, 71–73. o.; Rónai Zoltán: Értékmérés és érdekmérlegelés. = *Husadik Század*. 12. évf. (1911), XXIII. kötet, 219–223. o.; Somló Bódog, Újból a helyes jogról és egy helytelen cikkről. = *Husadik Század*. 12. évf. (1911), XXIII. kötet, 344–346. A vitáról lásd Szegő Katalin: Somló Bódog értékelmélete. = *Erdélyi Múzeum*. 55. évf. (1993) 3–4. sz. 73–88. o. és *Magyar Filozófiai Szemle*. 37. évf. (1994) 3–4. sz. 343–364. o.

³⁹ Lásd Felix Somló: *Der Güteverkehr in der Urgesellschaft*. Brüsszel – Lipcse, Misch und Thron, 1909, magyarul Somló Bódog: A gazdaság őskorából. = *Husadik Század*. 10. évf. (1909) XIX. kötet, 1–9. és 121–136. o. A bírálatok Karl Kautsky: *Urgesellschaft und Marxismus*. = *Neue Zeit*. 1909. november 19. és D. [Daniel Arnold]: Somló Bódog *Der Güteverkehr in der Urgesellschaft* című könyvéről. = *Husadik Század*. 10. évf. (1909) XX. kötet, 95–97. o. A viszotválasz: Felix Somló: *Urwirtschaft und marxistische Ortodoxie*. = *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*. 3. évf. (1910) 3. szám, 391–394. o. és Somló Bódog: *Ősgazdaság és marxizmus*. = *Husadik Század*. 11. évf. (1910), XXI. kötet, 130–133. o.

⁴⁰ „Pikler nagy súlyt helyez rá, hogy Te is tarts előadást” – írta neki Gratz Gusztáv (OSZK Kézirattár: *A Társadalomtudományi Társaság irataiból*, Analekta, 5967. sz.) –, ő azonban ezt mégsem tette meg, mintegy elébe menve későbbi elhidegülésüknek.

valamint a Szabadtanítás 1907. évi pécsi kongresszusa, ahol Pikler Gyula „nagy harci akciót tervez[ett]”, például az ott aktív szerepet vállaló Prohászka Ottokár ellenében.⁴¹ A magyar értelmiséget akkor is, azóta is jellemző harci akciókban nem akart rész venni, s feltehetőleg azért, mert sosem fogadta el az „azé a tér, aki elfoglalja” felfogással járó szerepeket. Ugyanilyen alapon nem vállalta el 1908-ban, hogy közreműködjön a Galilei-kör kolozsvári fiókegyesületének megalakításában.⁴²

1910 után – miközben folyamatosan személyileg is eltávolodott régi polgári radikális társaitól – barátait elsősorban a kolozsvári professzortársai közül választotta. *Új baráti körének* tagjai többek között a filozófus Pauler Ákos, a nyelvész Gombocz Zoltán, a közgazdász-jogász Navratil Ákos és a közjogász, politikatudós és publicista Réz Mihály voltak. Politikai világszemléletét illetően nem egy közülük konzervatív. Visszavonulásához – lelki habitusán és személyiségén, valamint a tudomány és a napi politika viszonyáról vallott elvi álláspontján túl – valószínűleg az is hozzájárult, hogy magánéletében is folyamatos megpróbáltatások érték.

⁴¹ A kongresszus egy ekkor születő intézménnyel, a felsőoktatáson kívüli oktatás, az ún. „népoktatás” kérdéseivel foglalkozott, s a „közgondolkodás” és a közéleti ideológia formálásában játszott szerepet. A liberálisok, a szocialisták és a politikai katolicizmus képviselői egyaránt fontosnak tekintették nézeteik terjesztését illetően, s bármily furcsa is, attitűdjeikben, minden különbözőségük ellenére is, volt valami közös. Jászi Oszkár például ezt írta Somlónak egy levélben: „a mi törekvéseinket kortársainkétól az különböztette meg, hogy mi... nem csupán békésen kérözni akartunk egy tudományos jászol mellett, nemcsak derék monográfiai létrehozására vágytunk, hanem fel akartunk rázni egy sötét, elmaradt ország lelki életét is... Úgy a közérdek, mind a magánérdek azt követeli tehát, hogy vedd ki a részedet továbbra is abból a munkából, melyet elkezdettünk... Végül is téged kötelez a múltad, és most nem kezdheted el az »érdekmentes« tudományt hirdetni.” (Lásd Jászi levele Somlóhoz 1907. október 12. = *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Szerk.: Litván György–Varga F. János. Budapest, Magvető, 1991. 154–156. o.) A „másik oldalon”, a pécsi katolikus nagygyűlésen Prohászka Ottokár így fogalmazott: a népművelésbe „nekünk katolikusoknak bele kell menni, ha szabadkőművesek tartják is a kormányrudat, ha sokan leszünk ott, mi adunk akkor irányt. [...] Ha nép fölvilágosításáról van szó, akkor a szabadtanítás fórumában mindenek előtt részt kérünk a kereszténységnek.” (Lásd *Pécsi Közlöny*, 1907. augusztus 29. 1–2. o. idézi: http://kisszoltan.freewb.hu/irastudok-szoharcai/#_edn81). Az 1907-es pécsi kongresszusról egyéb vonatkozásokban lásd Káich Katalin: A magyarországi szabadoktatás 1907-i pécsi kongresszusa = *Hungarológiai Közlemények*. 8. évf. (1976) 26–27. szám, 65–72. o.

⁴² A felkérést Turnowsky Sándor erdélyi szociológus, jogász és újságíró tolmácsolta. Somló azonban – mint később írta – „nyíltan kijelentette előttünk, hogy az a meghurcoltatás, amelyben pár évvel ezelőtt nagyváradi jogakadémiai tanársága idején része volt, bénítólag hatott tudományos munkásságára, s ezért nem hajlandó a mi mozgalmunkban aktív szerepet vállalni.” Idézi Kupa László: Somló Bódog. *id. hely*, 46. o. (A Galilei Kör olyan tudományos társaság volt, amely a társadalomtudományok művelését és a szabad tudományos kutatás feltételeinek biztosítását tűzte ki célul. Pikler Gyula alapította és nevezte el 1908-ban, s eleinte Polányi Károly elnöke mellett működött. Folyóirata a *Szabad Gondolat* volt. A Társadalomtudományi Társasághoz hasonlóan politikamentességre, azaz a politikai pártok befolyásának elkerülésére és a napi politikától való függetlenségre törekedett, ezt azonban nem sikerült elérnie, mert lassanként „birtokba vették” a baloldali szociáldemokraták és kicsit később a forradalmárok.)

Ilyenekre korábban is sor került. Testvére, Gusztáv, már évekkel korábban öngyilkosságot követett el (1900),⁴³ Hochstätter Rózsával kötött eljegyzése pedig számára kellemetlen „nyilvános suttogások” közepette bomlott fel (1905). Az addig titokban tartott jegyességet ugyanis Antal Sándor nagyváradi író és újságíró, a *Nagyváradi Napló* szerkesztője úgy tette publikussá, hogy „a Szegény Erzsiről” és „a Nagy Tudósról” szóló novellájában nem éppen a legjobb színben tüntette fel a vőlegényt.⁴⁴ Magánélete mindazonáltal rendeződni látszott, ám – mint később kiderült – ez csak látszat volt. 1907-ben házasságot kötött Bánóczi Margittal, aki már korábban is baráti köréhez tartozott.⁴⁵ Felesége – Bánóczi József filozófus, irodalomtörténész, rabbiképző intézeti tanár lánya, a Thália Társaságot alapító Bánóczi László testvére – eredeti foglalkozása szerint tanárnő volt, később orvosi diplomát szerzett, és bakteriológus lett. A „szép, de szeszélyes” asszonnyal ugyanakkor csak egy „se vele, se nélküle” jellegű kapcsolatra jutott: öt év házasság után, 1912-ben elváltak, 1914-ben

⁴³ Ennek kapcsán tanulságos Pikler Gyula levélben megfogalmazott figyelmeztetése: „Mélyen megrendülve értesülök róla – írta Pikler –, hogy Somló Gusztáv, kinek gyászos haláláról az újságokban olvastam, öcséd volt. Úgy látszik, a való élettől megsebzett, szebb után vágyódó lélek volt ő is, mint te. Rád, szüleidre való tekintettel, az a kötelesség hárul ezután, [hogy] ezt az életet kevesebb csüggedéssel, több daccal végig küzdeni, vagy ha kell, [végig] szenvedni [akard], mint eddig.” Lásd OSZK Kézirattár, Pikler Gyula levelei Somló Bódoghoz, 1900. november 2.

⁴⁴ Például így fogalmazott: „Tény: Él egy lány, akit minden ismerőse szeret. Az országra és világra szóló zsenik pedig rajonganak érte. [...] Erzsí naiv. Boldoggá teszi az, hogy a legnagyobb emberek szeretik, beszélnek vele. A legnagyobb emberek pedig (kedves barátom, óvakodjék tőlük!) gond nélkül élvezik ennek a csudálatos nőnek a társaságát. Ha olyan nagyon szeretik, miért nem veszik el feleségül? – kérdezi ön. Magam is gondolkoztam rajta. Egyik ok az, hogy a nagyok érdekesek, misztikusak akarnak maradni. Féltékenyen simítják le maguk körül a földet, társul csak határozottan kis embert vesznek, hogy saját nagyságuk annál szembetűnőbb legyen a bámulók előtt. Azt akarják, hogy egyéniségük állandó, rejtélyes problémaként lebegjen az emberiség előtt. Mindig kutassák, soha ne értsék meg [őket]...” stb. Lásd Antal Sándor: *Az egyik. = Akik ma élnek*, Budapest, Sonnenfeld Adolf Könyv-és Műnyomda, 1905. 23–30. o. Az esetről lásd még *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Budapest, Magvető, 1991. 103–104. oldal.

⁴⁵ A baráti körbe tartozó „hölgykoszorú” tagjait Szladits Károly még a Társadalomtudományi Társaságban tartott 1903-as előadása után írott levélében (lásd fentebb, ahol arról panaszkodott, hogy a „hölgyek közelsége zavarta kissé az eszeckéjét”) így jellemezte: „A három kislány egész forradalmat okozott társaságunkban; legalább[is] úgy látom, hogy társas gondolataink nagy része e hármás csillagzat körül forog. Margitkával könnyen összebarátkoztunk, s valóságos virágcsatákat vívunk gondolatainkkal, ez a kislány, a legpompásabb kamerád, akit képzelni lehet. Manzi iránti nagyrabecsülésem is nőttön-nő; határozottan kiváló egyéniség ez a kislány, s amellet szép, nagyon szép! Csak Rózsika iránt nem változtak érzéseim: mert ez a kislány az első perctől fogva ugyanazt a mély rokonérzést keltette bennem, amely változatlanul megmarad iránta. De ma mégis még bájosabb volt, mint bármikor és olyan végkép[p] okos, természetes, harmonikus. Ha lehetne egységbe foglalni az általuk keltett sokféle benyomást, azt mondanám: Margit elragad, Manczi imponál, Rózsika megindít.” (Lásd Sólyom Péter: *idézett hely.*) A hölgyek a következők. *Margitka*: Bánóczi Margit, akinek 1903-ban még Szabó Ervin udvarolt, s akit később Somló vett feleségül; *Manzi*: Jászi Alice, Jászi Oszkár és Viktor testvére, 1901-től Madzsar József felesége; *Rózsika*: Hochstadter Rózsika, aki ekkor már talán Somló Bódog jegyese volt.

újra összeházasodtak, majd újra elváltak. 1919-ben szakítottak véglegesen, amikor már barátokként sem tudtak kapcsolatban maradni. 1915-ben meghalt édesanyja; a napot, amikor ez megtörtént, egyik levelében „élete legszomorúbb napjának” nevezte. Teljesen magányossá vált: „Egyedül az egész házban 42 esztendőmmel” – írta naplójába.

A mindennapi élet nehézségeivel szemben a tudomány adott számára megnyugvást: „Ha eddig nem tudtam volna elég bizonyosan – írta naplójába –, most győződnék meg róla, mennyire hivatásom nekem a tudomány, s mennyire nincsen egyéb, ami ennyire be tudna tölteni.” Legjelentősebb szakmai-tudományos eredményeit a szóban forgó években (1910–1917) érte el, s ekkor tett szert nemzetközi elismertségre is.⁴⁶ Az I. világháború kitörése és menete egy ideig nem hatott ki sorsára, de befolyásolta gondolatait: naplója szerint néhány héttel a háború kitörése után már pacifista volt,⁴⁷ s a háborús évek felerősítették benne a nagyhatalmak imperializmusával kapcsolatos fenntartásait is.

Szakmai pályáját – tanítványa róla írott nekrológja és életrajza nyomán⁴⁸ – évtizedeken át két nagy szakaszra volt szokás osztani. Eszerint első korszakában *szociológiai* kérdések iránt érdeklődött, s főleg a *társadalom* fejlődésének problémái foglalkoztatták, a másodikban pedig a *jog alapfogalmait* dolgozta ki *filozófiai* keretek között, hozzálátva egy jogi értékelmélet kidolgozásához is. E két korszak részletezése során aztán, a konkrétumokra térve, a hazai tudományos folklór meglehetősen kötetlenül értelmezte és értelmezi e szakaszok jellemzőit. A második korszakát például jellemzően „újkantiánusnak” vagy „újkantiánus jogfilozófiai” mondják,⁴⁹ s amíg egyes szerzők pályájának „szociológiai és jogfilozófiai” szakaszait, addig mások „poziti-

⁴⁶ Ekkor alakította ki az elismertség feltételét jelentő intézményes nemzetközi kapcsolatrendszerét is: 1910-től volt a Nemzetközi Jog- és Gazdaságfilozófiai Egyesület (*Internationale Vereinigung für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*) tagja, 1912-től választmányi tagja; 1912-ben a brüsszeli Szociológiai Intézet által szervezett ún. *Intermédiaire Sociologique* választott tagja; 1912-től a Német Szociológiai Társaság (*Deutsche Gesellschaft für Soziologie*) tagja, 1916-től választmányi tagja.

⁴⁷ „A mai kulturember szükségképpen háborúellenes.” „A politizálástól még jobban elveheti a kedvét az embernek ez a háború... Ha ez a végső *ratio*, amely minden politika mögött ott lappang, s amely időnként előtör, minek azt a vékony szövedéket szövögetni, amely ezeket a borzalmakat eltakarja? Hogy ide ne kerülhessen a sor, ez volna minden valamirevaló politikának egyetlen érdemes vezérelve.” Somló *Napló*, 1914. szeptember 6. és 15.

⁴⁸ Moór Gyula: Somló Bódog. = *Társadalomtudomány*. 1. évf. (1921) 1. sz. 17–40. o. és Julius Moór: Vorwort des Herausgebers. = Felix Somló: *Gedanken zu einer Ersten Philosophie*. Berlin, Walter de Gruyter, 1926. (3–17.) 4. sk. o.

⁴⁹ Lásd például Szabadfalvi József: A neokantiánus fordulat beteljesedése a magyar jogi gondolkodásban: Vázlat Somló Bódog jogbölcseleti életművéről. = *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis*. 6. évf. 6. szám: (2006) 227–241. o., valamint Szabó Miklós: Jogelmélet és jogszociológia. =

vista tudományfelfogását” és „újkantiánus jogszemléletét” különböztetik meg. Néha találkozunk az „evolucionista” és „objektív” szociológiai korszakainak elhatárolásával is. Két fő „alkotói periódusa” közé többen egy átmeneti időszakot (1907–1910) iktatnak, amikor is a szociológia jellegével kapcsolatos álláspontjának módosulása már jelezte a változást, értékfilozófiai érdeklődése pedig elkerülhetetlenné tette azt. Más elemzők szerint gondolkodói pályáján egy harmadik fejlődési szakaszt is érdemes megkülönböztetni; ezt „az ismeretelméleti kérdések felé fordulása” jellemzi.⁵⁰

Egy friss szempontokat felvető munka⁵¹ három alkotói korszakot különít el pályáján, de egyben azt is állítja, hogy ezeket a tudományos objektivitásra való törekvése⁵² egyszersmind össze is kapcsolja. Eszerint minden korszakában arra törekedett, hogy olyan tudásra tegyen szert, ami független a tudóstól mint megfigyelőtől és annak személyes értékítéleteitől. Három korszaka – ti. korai szociológiai, a klasszikus analitikus jogelméleti és kései ismeretelméleti korszaka – csak abban különbözik, hogy mikor melyik módszert tartotta az objektivitás leghitelesebb módszerének, s mindegyik korszakváltásnak egy ilyen csatlódás az előzménye.

Akárhogy is áll a helyzet alkotói korszakaival,⁵³ az 1910-es évek első felében folyamatosan dolgozott a jogi fogalmak alapjait elemző művén, a *Juristische Grundlehren*, amelyet többéves, csendes munkával perfektuált. Ez lett a legjelentősebb és legnagyobb hatást kiváltott írása. Mivel egy berlini kiadó nem vállalta megjelentetését (1916), az ekkor már elismert osztrák jogfilozófus, Hans Kelsen ajánlására (akivel egyébként egyike tanítványa, a később marxista filozófusként ismertté vált Lukács

A jog tudománya: Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal. Szerk.: Jakab András, Menyhárd Attila. Budapest, HVG-Orac, 2015. (451–542.) 462–773. o.

⁵⁰ Lásd Szegő Katalin: Somló Bódog értékelmélete. = *Magyar Filozófiai Szemle.* 38. évf. (1994) 3–4. sz. 343–364. o. E harmadik korszak eredménye a kéziratban maradt, majd Moór Gyula által sajtó alá rendezett és posztumusz megjelentetett munkája, a *Gedanken zu einer Ersten Philosophie.* id. kiadás.

⁵¹ Lásd Andreas Funke és Sólyom Péter: Einleitung. = *Verzweifelt objektiv. Tagebuchnotizen und Briefe des ungarischen Rechtsphilosophen Felix Somló (1873–1920).* Szerk.: A. Funke – P. Sólyom. Köln – Weimar – Bécs, Böhlau Verlag, 2013. (13–94) 30–32. és 49–86. o.

⁵² Az *objektivitás* eszméjét annyira komolyan vette, s talán el is túlozhatta olykor, hogy barátai heccelték miatta. Szladits Károly például egy tréfás versben „Objectiv Bódognak” nevezte. Lásd Szladits Károly levele Somló Bódoghoz. 1903. január 29. A verset magyarul Sólyom Péter posztolta a Somló Bódog Társaság Facebook-oldalán, 2011. január 14-én, német fordításban pedig közli: A. Funke és Sólyom P.: *idézett mű* (2013), 189–190. o.

⁵³ Életműve korszakolásának több szempontból is elméleti jelentősége lehet. Egyrészt ennek fényében állapítható meg, hogy Moór Gyula „két korszak”-teóriájának vajon nem az volt-e a motívuma – nyilvánvalóan mestere elméletének Horthy-korszakbeli elfogadtatása érdekében –, hogy a „radikális gondolkodó” fiatalkori műveit, melyek sokak szerint a forradalmakat készítették elő, „leválassza” a nemzetközileg elismert, „politika-mentesnek” tűnő, mérsékeltébb érett korszakáról. Másrészt ennek alapján dönthető el, hogy gondolkodásában „átmeneteket”, sőt egyesek szerint egyenesen „fordulatot” kell-e keresni, vagy inkább az egész életművön átívelő *folymatosságot*. A felszínen ugyanis főleg az előbbi látszik, a mélyben pedig – jó okkal – az utóbbit feltételezzük.

György közvetítésével került kapcsolatba) a lipcsei Meiner Verlag jelentette meg (1917).

A XX. század elején az elméleti jogi gondolkodásban két jellegzetes tendencia nyert teret: az egyik a jog *változását* tekintette a központi témájának, s az abban szerepet játszó *társadalmi* tényezőket elemezte, a másik azokat a *formákat* kereste, melyek a változások ellenére is *állandóak*, sőt az állandóságot biztosítják a jogban. A *Juristische Grundlehre* az utóbbi körébe tartozott. Egyik fő kérdése az volt, hogy milyen általános fogalmak húzódnak meg a jogról való gondolkodás mögött, s hogy vannak-e olyan fogalmaink, amelyek a magának a jog fogalmának a fogalmi előfeltévesei? Válasza az volt, hogy a jog folyamatos tartalmi változásai és a történetileg esetleges tartalmi mögött *a jogi forma* állandó és változatlan. A változó tartalom és az állandó forma megismerése kétféle tudományos módszert kíván, s a jogtudomány rendszerét illetően is vannak a következményei. Az egyik kérdés mindig az, hogy mit írnak elő a jogszabályok jogi kötelezettséggként, a másik pedig, hogy – írjanak elő bármit is – mit kell értenünk a jogi kötelezettségek fogalmán. Ennek alapján a jogtudományok egyik fő fajtáját a jogi tartalomról szóló tudománynak (ilyenek a *tételes jogtudományok*, a *jogtörténet* és a *jogpolitika*), a másikat a jogi formáról szóló tudománynak tekintette (ilyen a *jogi alaptan*).

A jogi alaptan (*juristische Grundlehre*) azonban csak egyik része a jogbölcseletnek. Annak másik része a helyes jog kérdésével foglalkozó *jogi értéktan*, melynek részletes kidolgozását későbbre tervezte. Hamar rájött azonban arra is, hogy az értéktanhoz egy *etika* kidolgozására lesz szüksége, az etikához pedig, többek között, a helyes állítások feltétlen érvényét igazoló ismeretelméletre, vagyis – ahogy nevezte – egy ún. „első filozófiára” (*prima philosophia*) mint filozófiai alaptudományra. Ennek kidolgozását kezdte meg 1918-ban, a forradalmak hatására azonban félbehagyta. E tárgyú jegyzeteit tanítványa és utóda, Moór Gyula rendezte sajtó alá és jelentette meg (1926) halála után.

A *Juristische Grundlehre*ben a jogelmélet egyik fő kérdésével foglalkozva egy sajátos jogfogalmat fejtett ki. A német újkantianus jogfilozófia előfeltéveseivel egyezően és sok vonatkozásban az angol John Austin elmélete által inspirálva a jogot a rendszerint engedelmisséggel találkozó, széles körre kiterjedő és állandó jellegű legmagasabbrendű hatalom – az ún. *Rechtsmacht*, vagyis jogi hatalom – szabályainak tekintette. E *jogi hatalom* mibenléte és jellege elmélete értelmezőinek egyik fő kérdése lett.⁵⁴ Ezen túl számos eredeti, vagy mások által kezdeményezett, de egyedi módon értelmezett fogalmat fejtett ki; ilyen például az „ígérő jog” koncepciója.

⁵⁴ Egyik kollégájához írott levelében a kérdést így fejtegeti: „Felfogásom szerint a *Rechtsmacht*, vagyis a jogalkotó hatalom, az államhatalom és a szuverén hatalom fogalmi teljesen egyet jelentenek. Minthogy azonban erről a hatalomról már a jog fogalmának kifejtéséről kellett szólnom, tehát még az állam fogalmának tárgyalása előtt; nem használhattam az elfogadottabb „*Staatsmacht*” kifejezést, hanem a jogot alkotó hatalomról kellett szólnom. Ez a hatalom a joggal egyidejűleg megteremti az

A könyvet megjelenésekor igen kedvezően fogadták. A korszak vezető német és osztrák jogfilozófusai közül Rudolf Stammler és Julius Binder, a fiatalabbak közül pedig Adolf Merkl és Alfred Verdross levélben keresték fel. A német kultúr-jogász és jogfilozófus, Joseph Kohler elismerő recenziót írt róla az egyik jelentős folyóiratban, a német-francia Robert Redslob a közjogászok számára ismertette, a szlovén származású nemzetközi jogász és jogfilozófus, Leonidas Pitamic pedig hosszan elemezte az osztrák közjogi szemlében.⁵⁵ Pozitívan recenzálta a művet a nagyszebeni születésű német közhivatalnok és jogtudós, Henrich Walter és (néhány évvel később, így azt szerzője már nem olvashatta) a német büntetőjogász, Ernst Ludwig von Beling is.⁵⁶ Kedvező volt a mű hazai fogadtatása is. A hazai jogtudomány vezető képviselői – Szász-Schwarz Gusztáv, Szladits Károly, Finkey Ferenc – levélben gratuláltak a szerzőnek, s mint ilyenkor megesik, volt aki rögtön meg is ígérte, hogy recenzióban fogja értékelni (noha nem tette meg). Bárd József és Bolgár Elek ugyanakkor elismerő recenziót írtak róla a *Huszádik Században*, illetőleg az *Athenaeumban*.⁵⁷ Tíz év múltán megjelent második kiadása is, Moór Gyula bevezetésével. Szerzője akkor már nem élt. 1973-ban egy *facsimile* kiadásokra szakosodott német kiadó újra megjelentette. Az 556 oldalas könyvnek magyarul egy rövidke részlete jelent meg 1977-ben, mintegy tizenhat oldalon; az elmúlt 99 évben azonban senki nem vette a fáradságot, hogy magyar nyelvre fordítsa. Ezt a méltatlan helyzetet némileg enyhíti, hogy szerzője, már budapesti éveiben, magyarul kivonatolta, és 133 oldalas vázlatát egy ún. könyvnyomatos kiadványban még 1920-ban megjelentette.

államot is, ez a szuverén hatalom az államban, mégpedig ez a hatalom a maga egészében a voltaképpen szuverén hatalom; e hatalomnak egyes komponensei, pl. fejedelem, parlament, a parlament egyes házai, tulajdonképpen egymagukban nem is alkotnak megannyi szuverén hatalmat, hanem csak egyet a maguk összességükben, az egységes államhatalmat, amely egyszersmind a legfőbb fokon a jogot alkotó hatalom is. A többes számban [álló] ún. államhatalmak ennek a lényege szerint egységes hatalomnak hol működési irányait, hol alkotó elemeit, hol szerveit jelölik, míg az a fogalom, amelyet a maguk összességükben tesznek ki, az irodalomban gyakran nem szerepel. Ezt akarná jelenteni a *Rechtsmacht*.” OSZK Kézirattár, Somló Bódog levele ismeretlenhez. 1918. szeptember 26.

⁵⁵ Lásd *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, 11. évf. (1917–1918) 284–288. o., *Archiv des öffentlichen Rechtes*, 37. évf. (1918) 4. sz. 485–488. o. és *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*, 3. évf. (1918) 6. sz. 734–757. o.; valamennyi újranyomva: Felix Somló: *Schriften Zur Rechtsphilosophie*. Szerk.: Varga Csaba. Budapest, Akadémiai Kiadó (Philosophiae Iuris), 1999. 73–101. o.

⁵⁶ Walter Henrich: Eine ungarische Rechtsphilosophie. = *Juristische Blätter*. 47. évf. (1918) 73–76. o. és Ernst Beling: Besprechung: Felix Somló: Juristische Grundlehre. = *Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*. 21. kötet (1925) 3. S. 50–83. o.

⁵⁷ Lásd Bárd József: Somló Bódog jogászati alapvetése. = *Huszádik Század*. 19. évf. (1918) 6. sz. 346–354. o. és Bolgár Elek: Felix Somló: Juristische Grundlehre. = *Athenaeum*. 4 [új folyam] (1918) 2. szám, 556. o.

Nem sokkal a polgári demokratikus forradalom kitörése (1918. október 30/31.) után a kolozsvári szociáldemokraták, akikkel közeli kapcsolatban állt, főispánná akarták kinevezni. Ezt szerette volna elkerülni, s hogy megakadályozza a dolgot, Budapestre utazott. Budapesten régi barátai közül többen, így Jászi Oszkár és Kunfi Zsigmond, a forradalom nyomán miniszterek lettek. Nem gondolta, hogy csöbörből vödörbe jut. „Megérkezem, Jászihoz megyek – írja naplójába –, s mintha valami forgószelebe kerültem volna, amely besodor a boszorkánykonyhába. A nap eseménye a román ultimátum. Jászi Aradra készül, hív, hogy én is tartsak vele. Közben a minisztertanács egy ülésére is elhívnak, hogy tájékoztassam őket a kolozsvári viszonyokról.”⁵⁸ Ekkor rövid időre a Jászi Oszkár által vezetett Nemzetiségügyi Minisztérium munkatársa lett, s részt vett az aradi tárgyalásokon.⁵⁹

Az erdélyi helyzet bizonytalanságai közepette arra az elhatározásra jutott, hogy áttelepül Budapestre, s úgy intézi a dolgokat, hogy kolozsvári katedráján Moór Gyula folytathassa munkáját. 1918 novemberében a Károlyi-kormány kultuszminisztere, Lovászy Márton – Berinkegy Dénes akkori igazságügyi miniszter és Jászi Oszkár kezdeményezésére – leiratot küldött a budapesti jogi karra, jelezve: fontos állami érdek fűződik ahhoz, hogy Somló Bódog a fővárosban tevékenykedjen. A leirat szerint a miniszternek ez a kezdeményezése nem kívánja érinteni az egyetemi autonómiát, csupán a rendkívüli körülmények tették szükségessé a dolgot. A jogi kar tanácsa 1918. november 20-án úgy döntött, hogy Somló Bódogot – aki az előterjesztő szerint „nemcsak mint kiváló tudós, hanem mint kiváló jellemű ember és önfeláldozó, hűséges barát” – meghívja az akkor létrehozott „Általános jogtan és jogi encyklopédia” tanszékeire, s tette ezt oly módon, hogy kikötötte: tanári működésének megszűnése esetén tanszéke is megszűnik. Vagyis egy új tanszéket kreáltak számára. A kari tanács jegyzőkönyve szerint mindez „minden szabályszerű eljárás mellőzésével, példa nélkül álló gyorsított eljárás mellett”, de titkos szavazással meghozott egyhangú döntés alapján történt. E döntés alapján 1918. december 3-án kinevezték professzornak a budapesti egyetem jogi karára, s december 20-án le is tette az esküt.⁶⁰ Ekkor

⁵⁸ Lásd Somló Bódog: Napló, *id. hely*, 1918. december 31.

⁵⁹ A Román Nemzeti Tanács 1918. november 9-én memorandumot terjesztett a magyar kormány elé mintegy 26 vármegyényi területre vonatkozó területi követeléssel. A magyar kormány – a Magyar Nemzeti Tanács döntése alapján – november 13-án politikusokból és az erdélyi kérdést ismerő szakemberekből (Bethlen István, Bánffy Miklós, Barcsay Andor, Vincze Sándor és mások) álló küldöttséget küld Aradra. E tárgyalásokon a Jászi által vezetett küldöttség tagjaként Somló Bódog is részt vett. Az egyik alkalommal egy – valószínűleg Jászi Oszkár elgondolásait tükröző – kantontervezetet terjesztett elő, melynek bevezetését a másik fél nem támogatta. A tárgyalások sikertelenek voltak, sokan – akkor is, később is – még létjogosultságukat is kétségbevonták.

⁶⁰ Az esküről kiadott igazolást lásd a *Függelékben* 242–243. o. Kolozsvárra egyébként 1918 karácsonyának szentestéjén bevonult a román hadsereg; s néhány hónappal később a budapesti magyar kormány pro forma „engedélyezte” a tanári kar számára, hogy hűségesküt tegyen a román államnak.

abban bízott, hogy sikerül folytatnia filozófiai tanulmányait, s erre tekintettel (pár héttel később) még a Jogászszövetség által felkínált alelnöki széket sem fogadta el.

Néhány hónap múlva egy újabb komoly döntést kellett meghoznia, mert a budapesti egyetem a politikai küzdelmek középpontjába került. Ennek az volt az oka, hogy az 1919. január 19-én hivatalba lépett Berinkey-kormány meg kívánta reformálni az egyetemet, s ebben a forradalmi idők egyéb problémáihoz képest csekély jelentőségű, de egy értelmiségi múlttal rendelkező miniszterekből álló kormány számára fontosnak tűnő ügyben aztán összezsugorodtak az indulatok. A kormány ugyanis a reform keretében új professzorokat is ki kívánt nevezni, amit – bár a kinevezés nem érintette a régiék státuszát – a tanári kar ellenérzésekkel fogadott.

A budapesti egyetem jogi kara – ami az utókor értékelése szerint „a tudományos és politikai vaskalaposság dohos bagolyfészkének” volt mondható⁶¹ – már a kortársak szemében is olyan korszerűtlen, avított és szétkorhadt intézmény volt,⁶² ahol csak a főhercegek és úri politikusok neveléséhez értenek, a korszellemet azonban nem értik. Kunfi Zsigmond oktatási miniszter – azért, hogy ne kelljen kikérnie egy ilyen kar véleményét

A kolozsvári professzorok esküjével kapcsolatos 1919-es román hatósági előírásokat és tanári kar reakcióját lásd a *Függelékben* 246–248. o.

⁶¹ Litván György: *i. m.* (1973) 39. o.

⁶² Az ismert író, Nagy Lajos például így emlékezett vissza az 1900-as évek elején ott folytatott tanulmányaira: „A jogi kar tanárai... [között] sok volt az olyan, akit tudósna nemigen lehetett nevezni, aki kellő tudomány helyett inkább felsőbb hatalmasságok protekciójával szerezte meg a tanszékét, mint Csarada János vagy Timon Ákos. Mások, a több képességgel rendelkezők is... valami barbár fölényeskedésben szenvedtek, lehet, hogy belső kisértékességük érzete miatt. Nagyképűek voltak, zárkóztak, merevek, néha durvák. Ezekből a tulajdonságokból néhány már a bölcsészeti kar tanárainál feltűnt nekem, bár ott mindenképpen jobb volt a helyzet. [...] | A jogi karon azután felvonultak előttem a díszpéldányok. Messze túlszárnyalták az én középiskolai tanárait, de hát így is lehetett rendjén, mert hiszen ők egyetemi tanárok voltak, a rangsorban magasabban állók. Gyönyörű jelenség volt, mondjuk, Timon Ákos, aki magyar alkotmány- és jogtörténetet adott elő. Volt egy könyve, amely nyomtatásban nem jelent meg, hanem másféle sokszorosításban forgott közkezen, s előadásai abból álltak, hogy szóról szóra felmondta ezt a dagályos stílusú könyvet; feleletül is csak azt fogadta el, ha szó szerint idéztek a könyvéből. Erről jut eszembe az előadások általános gépszerűsége: a diák nem kérdezhetett semmit, a tanár úr csak beszélt, de felvilágosításokkal nem szolgált, kételyei a saját kis tudományához tartozó kérdésekről nem voltak, szentírásnak kellett tekintenünk mindent, amit mondott. [...] A tanárok a maguk szűk körű tudományának monomániás rabjai voltak, szellemi impotenciájukat göggel toldották meg. | Akkoriban, a kilencszázas évek legelején lettek az egyetemi rendes tanárok méltóságos urakká. Ez a cím némelyiknek szinte elvette az eszét. [...] Megtörtént, persze eleinte, hogy egy-egy diák nagy tájékozatlanságában »tanár úrnak« szólította a tanárt, például Kmety Károlyt, a közjogászt. Kmety jött a folyosón, a maga külön eleganciájában, szürke zakettban, fején szürke cilinderral, a diáknak sürgős kérelme volt hozzá, elébe sietett, és így szólt: »Tanár úr, kérem, bocsánat egy percre...« Kmety megállt, végignézett rajta, és így méltatlankodott: »Mért nem szólít mindjárt kolléga úrnak?« És faképnél hagyva a diákot, bement a szobájába, s belülről kulccsal bezárta az ajtót.» Lásd Nagy Lajos: *A lázadó ember*, 208–209. o. Megjelent: „Gondolkodom, tehát már nem sokáig leszek.” Részletek Nagy Lajos önéletrajzi köteteiből. = *Ponticulus Hungaricus* [internetes folyóirat] XI. évfolyam (2007. május) 5. szám [kiemelések: T. P.].

– leiratot intézett az egyetemhez, melyben közölte: „a forradalom szellemi vívmányainak biztosítása végett” hét új professzort nevezett ki a jogi, majd később továbbiakat a bölcsészeti karra, s a kinevezéseket a „független tudományos közvélemény ellenőrzése alá helyezte”.⁶³ A hét új tanár – Ágoston Péter, aki a magánjog, Farkas Geiza, aki az agrárpolitika, Jászi Oszkár, aki a szociológia, Kovács Gábor, aki a társadalmi gazdaságtan, Rónai Zoltán, aki a politikai tudományok, Vámbéry Ruzstem, aki a kriminológia és Varga Jenő, aki a gazdaságpolitika tanszékére nyert kinevezést – jelentős tudományos teljesítménnyel rendelkezett (bár nem mindegyikük felelt meg minden feltételnek).⁶⁴ Kinevezésük ugyanakkor nem az egyetemi szokások szerint történt. Amint az várható volt, a kar tanárai tiltakoztak (1919. január 29.), mert a miniszter nem kérte ki – s így tulajdonképpen semmibe vette – véleményüket, és ezzel megsértette az egyetemi autonómiát. A miniszter ezzel szemben úgy nyilatkozott, hogy döntése „elkerülhetetlenül szükséges forradalmi tény” volt, ezért fenntartja azt. Erre a kari tanács elutasította az új professzorok felesketését (1919. február 3.), ami munkájuk megkezdéséhez lett volna szükséges. Az újdonsült professzorok ezek után a Minisztertanács előtt tették le esküjüket, a kormány pedig az egyetem kormánybiztosává nevezte ki Jászi Oszkárt, akinek első intézkedése az volt, hogy felfüggeszse a jogi és a bölcsészeti kar autonómiáját, s a korábban választott dékánok helyébe újakat nevezett ki.

Somló Bódognak – aki a kar professzoraként a kari tanácson szavazati joggal rendelkezett – ebben a helyzetben azt kellett eldöntenie, hogy a szokásokkal és a szabályokkal nem egybehangzó módon kinevezett korábbi barátai,⁶⁵ vagy az egyetemi autonómia fontosságát hangsúlyozó új kollégái mellé áll-e. Szavazatával elfogadja-e a politikailag esetleg helyesnek tartott, de azt helytelen módon érvényesítő döntést, vagy annak elutasítását helyesli? Régi barátait, sőt egykori elvi társait támogatja-e, vagy a tudomány és az egyetem függetlenségét védelmezi? Ebben a helyzetben úgy döntött, hogy az egyetem és az egyetemi hagyományok számára fontosabbak a forradalmárrá lett régi barátoknál, s az ő szemében igazán lényeges elvek fontosabbak az elvi társaknál, akikkel persze már régen nem ugyanazon elveket vallották. A kari tanács ülésén mind a tiltakozás esetében, mind az esketés megtagadását illetően

⁶³ Ugyanott 40. o. Az ügyről részletesen lásd Litván György: A forradalmi kormány és a budapesti tudományegyetem erőpróbája 1918–1919 fordulóján. = *Történelmi Szemle*. 11. évf. (1968) 4. sz. 401–427. o.

⁶⁴ A bölcsészeti karra ekkor nevezték ki – ugyancsak a kar véleményének kikérése nélkül – Lukács Györgyöt, Babits Mihályt (aki annyiban nem felelt meg a formai kinevezési feltételeknek, hogy nem volt doktori fokozata), Révay Józsefet és Fülep Lajost.

⁶⁵ Jászi Oszkár és Vámbéry Ruzstem régi barátja volt, Rónai Zoltán korábbi vitapartnere, Ágoston Péter pedig azon két nagyváradai professzor egyike, akik 1903-ban nem írták alá az őt denunciózó és felfüggesztését javaslatba hozó levelet. (A másik professzortársa, aki kiállt mellette, Magyary Géza perjogász volt, aki ekkor már a budapesti karon oktatott. Érdemes megjegyezni azt is, hogy a kinevező, Kunfi Zsigmond, valamint a hét kinevezett közül három – Ágoston, Varga és Rónai – később a Tanácsköztársaság népbiztosa lett.)

eszerint szavazott.⁶⁶ „Kijelentettem – írta naplójába néhány nappal később –, hogy ilyen körülmények között semmiféle munkában nem vehetek részt,⁶⁷ elhatároztam, hogy még az esetleg megtartandó kari ülésektől is távol tartom magam, és visszatérek a filozófiához, boldogan, hogy vége a véget nem érő üléseknek és jegyzőkönyvkészítésnek. Magatartásom a kormánykörökben, mint hallom, nem csekély megütökzést keltett.”⁶⁸ Másnap hozzátette: „Az aktivitás, a cselekvés világa, a maga százféle követelményével, amelyet a benne élőkkel szemben támaszt, alapvető irracionálisával, amely ott is folyvást elhatározásokat követel, ahol ésszerű döntést hozni nem lehet, mivel képtelenség minden tényezőt számításba venni – ez a világ az én legádázabb ellenségem, már a fuvallata is méreg az én számomra. Ez a világ a szellemi koncentráció, az elmélyedés és magábaszállás esküdt ellensége.”⁶⁹

Ám azt csak hitte, hogy a sors kegyes lesz hozzá, s a „szellemi koncentráció és az az elmélyedés” ideje jön el számára, vagyis nem kell több hasonló döntést hoznia.

A Tanácsköztársaság alatti tevékenységének részleteit nem nagyon ismerjük (naplót 1919. április 15-ig vezet), de egészen biztosak lehetünk abban, hogy nem vállalt benne szerepet, sem tollal, sem (mint egyes értelmiségiek) pisztolytáskával az oldalán. Valószínűleg dolgozott *Állambölcseleti jegyzetein*. Naplójába 1919. április 11-én ezt írta be: „És tovább tekerődzik a vörös tűz köröttünk. Tanácsköztársaság Bajorországban, Braunschweigben. Nyugtalanság Szerbiában, Prágában, Olaszországban, Párizsban. A legérdekesebb idő egy állambölcsestés számára.”⁷⁰

A forradalmak utáni ősön az egyetemi tanács úgy döntött: miközben a Tanácsköztársaság alatti kinevezések eleve érvénytelennek tekintendők, az 1918. október 31. és 1919. március 21. közöttiek pedig – így az övé is – felülvizsgálandók. A vizsgálat eredményeként a fenti hét professzort, másokkal együtt, megfosztották katedrájuktól, és „örökre alkalmatlannak” nyilvánították őket az oktatásra.⁷¹ Somló Bódog kinevezését ezzel szemben a jogi kar tanácsa – egyhangú szavazással – „fenntartandónak” nyilvánította, az egyetem tanácsa pedig 1920. január 30-án őt magát „igazoltnak” jelentette ki.⁷²

Talán senki sem tudja megmondani, hogy ilyen előzmények után és egy ilyen történelmi helyzetben ez a döntés vajon megnyugvást hozott-e számára, vagy épp

⁶⁶ Erre abból következtethetjük, hogy naplójában az „egyhangú tiltakozás” és „egyhangú állásfoglalás” kifejezésekkel írta le a történeteket; lásd Somló: *Napló, id. hely*, 1919. január 29. és február 3. Ebből az is kikövetkeztethető, hogy azokat Pikler Gyula is támogatta, aki ekkor még a kari tanács tagja volt, tehát ő is régi harcostársai ellen szavazott, amennyiben jelen volt az üléseken.

⁶⁷ A fordulat arra vonatkozik, hogy a jogászképzés reformjának előkészítésén dolgozott.

⁶⁸ Somló: *Napló, id. hely*, 1919. február 9.

⁶⁹ *Ugyanott*, 1919. február 10.

⁷⁰ *Ugyanott*, 1919. április 11.

⁷¹ Lásd Litván György: *i. m.* (1973) 41. o. Pikler Gyulát – aki 1886-ban lett a budapesti egyetem magán-, majd 1896-ban rendkívüli tanára, s akit 1903-ban neveztek ki rendes tanárnak – ugyancsak ekkor, 1920-ban, nyugdíjazták, 56 évesen.)

⁷² A kiadott igazolást lásd a *Függelékben* 242–243. o.

ellenkezőleg, lelkiileg felzaklatta, megzavarta, esetleg „megszégyenítette”.⁷³ Ezt azért nem lehet eldönteni, mert nem lehet kétségeket kizáró módon megítélni, hogy azt ő maga vajon a múlt felől, egész addigi pályafutása fényében nézte-e (s nekünk is így, ennek ismeretében kell értékelnünk helyzetét), vagy a jövő felől. S ha esetleg a jövő lehetőségei felől, vagy így is mérlegelte a helyzetet, s mi ebben esetleg követjük őt, akkor az ő szóban forgó jövőről alkotott elgondolásai és a mi arról alkotott ismereteink eltéréseinek mértéke, valamint az ezzel kapcsolatos értékítéleteink különbségei egészen biztosan lehetetlenné teszik a fenti kérdés megítélését. Ami biztos, az csak az, hogy nem lehetett könnyű helyzetben.

1919 végén állambölcseleti jegyzetei alapján tanulmányt írt Platónról, amelyben azt hangsúlyozta: az ókori filozófus nemcsak az „erkölcsi emelkedettségnek”, de a „vigasztalásnak” is örök forrása. 1920 elején magyar nyelven kivonatolta saját *Juristische Grundlehrjét*, s a kivonatot közzétette. Ugyanebben az évben közlésre adta le állambölcseleti jegyzeteinek Machiavelliről szóló fejezetét. Az írás a róla szóló nekrológgal együtt 1921-ben jelent meg. A hosszú tanulmány – miközben tele van fájdalmas megjegyzésekkel a szuverenitásról és az államok imperializmusáról – egyszerűen tekinthető a magyar Machiavelli-recepció mérföldkövének és egy kortársaknak szóló államelmélet sziporkázó fejezetének. Egyik üzenete ez: bármit is mond Machiavelli, az erkölcsi elvekből semmilyen politikai szempont érvényesülése végett nem szabad engedni.

1920 szeptemberében Budapesten végrendeletet tett, melyben javait – nem lévén gyermeke – a Területvédő Ligára⁷⁴ hagyta, s a hónap végén⁷⁵ a román hatóságok

⁷³ Litván György kifejezése; álláspontját lásd *i. m.* (1973) 41. o. A „megszégyenítés” Litván szerint azért használható itt, mert Somló ezzel – ellentétben társaival – „az ellenforradalmi rendszerbe és annak tudományos életébe való beépülésre” kapott lehetőséget. Bár Litván György Horthy-korszakról adott jellemzését sok tekintetben osztom (például ebben: az „nyíltan szabadságellenes, a tudós függetlenségét még szavakban sem tisztelő rendszer” volt), mégis kétlem, hogy az „igazolás” kiadót ez a cél vezette.

⁷⁴ A Területvédő Liga olyan politikai propagandaszervezet volt, ami az egykori magyar állam területi egységének megóvását, 1920 után pedig helyreállítását tekintette céljának. 1918 végén, még a Károlyi-kormány támogatásával alapították jogászok és újságírók (Karafiáth Jenő, Kelemen Kornél, Milotay István, Pethő Sándor és mások), a Tanácsköztársaság alatt betiltották, 1919 őszén pedig újraalapították. Elsősorban a trianoni békeszerződés (1920. június 4.) ellen folytatott propagandát; egyik elnöke Teleki Pál volt. Bár az 1920-as évek közepén megszűnt (beolvasztották a Magyar Nemzeti Szövetségbe), kulturálisan – a „magyarság aktuális életérzését kifejező” rövid imádságra és jelmondatra kiírt pályázatának sikere okán, s tekintettel az akkori oktatáspolitikára is – a Horthy-korszakban mindvégig éreztette hatását.

⁷⁵ Sokféle értelmezésre lehetőséget adó tény az az időbeli egybeesés, hogy a magyar Nemzetgyűlés 1920. szeptember 26-án szavazta meg a *Numerus clausus* néven ismertté vált 1920. évi XXV. törvény-cikket, mely a felsőoktatásban a hallgatók számát a „nemzetiségi arányoknak” megfelelően szabta meg,

által „birtokba vett” Kolozsvárra utazott. Nem tudjuk, hogy akár Budapesten, akár Kolozsváron mivel szembesült ezekben a hetekben. Csak annyit tudunk, hogy 1920. szeptember 28-án a Házsongárdi temető evangélikus sírkertjében, édesanyja sírjánál, öngyilkosságot követett el. Őt is oda temették el. Temetésén Ravasz László – akkor református püspökhelyettes – mondott „felekezethez nem kötődő” beszédet; kolozsvári tanártársai nevében egykori barátja, Kolosváry Bálint beszélt, a szociáldemokraták nevében Klein Jakab búcsúzott tőle.⁷⁶ A Budapesti Tudományegyetem gyászjelentést adott ki. Az *Erdélyi Szemle* hetilapban megjelent nekrológiájában a kolozsvári jogász-politikus, Várady Aurél „senkihez nem tartozó halottnak” nevezte, aki a „forrongó koreszmék közötti diszharmónia áldozata” volt: „Sírjánál senkinek sincs joga úgy beszélni róla, mint a saját halottjáról. Somló a még mindig vulkanikusan forrongó és normális kialakulást nem találó XX. század koreszméi között jelentkező diszharmóniának a halottja” – fogalmazott.⁷⁷

Tragikus döntésének okát máig keresik. Senki nem mond diktumot, mert hát nem is lehet, de többen „értelmeznek” és „közelítenek”. A megközelítésmódok mögött – Somló Bódog személyén és személyiségén túl – nyilvánvalóan a magyar történelem, valamint az e történelem-szabta körülmények között lehetséges és helyes cselekvés kérdései állnak.

Az egyik jellegzetes álláspont a következő: „a finom lelkiismeretű emberben föl kellett merülnie az önkínzó kérdésnek: vajon nem vagyok-e felelős én is mindezzért?” – állítja például Nagy J. Endre.⁷⁸ Vagyis a radikális mozgalom, melynek pályája kezdetén részese és előmozdítója volt, mint az ún. „második reformnemzedék” tagja, forradalmakhoz vezetett, a történelmi Magyarország pedig meggyengült és szétesett. Eszerint – folytatódik az érvelés – „Kemény Zsigmond kérdése ágaskodhatott benne: »Tanácsos volt-e az *agitatiót* megindítani, még ama veszély mellett is,

a zsidóságot pedig „népfajként” definiálta. Bár a törvény nem az oktatók, hanem a hallgatók számára meghatározott arányú korlátozását írta elő, az adott időszakban – a fehérterror kísérőjelenségeként (főleg az ún. különítményesek és az Ébredő Magyarok Egyesülete együttműködésében) – számos atrocitás, sőt pogromszerű támadás érte a zsidókat Budapesten is, vidéken is. Lásd ezekről Barna Ildikó, Csepeli György [et al]: *Társadalmi és etnikai konfliktusok a 19–20. században – Atrocitások, pogromok, tömeggyilkosságok, népiirtások*. Digitális Konfliktus Adatbázis. <http://tarsadalominformatika.elte.hu/tananyagok/dka/index.html>. Az adatokból egy agresszív antiszemita közhangulat rajzolódik ki, melyet egy asszimilálódott zsidónak lehetetlen volt nem észrevenni. Somló saját zsidóságához való viszonyáról – a fenti jegyzeteken kívül – lásd még A. Funke – P. Súlyom: *i. m.*, 27–29. o.

⁷⁶ Gaal György: *Tört kövön és porladó kereszten. Pusztuló múlt és fájó jelen a Házsongárdi temetőben*. Kolozsvár, Stúdium, 1997, 52009. 99. o. Ugyanitt: „A lutheránus sírkertben levő márványoszlopos sírt vagy 20 éve elpusztították, most a sírkert bejáratánál kis tábla emlékeztet nevére.”

⁷⁷ Idézi: Litván Gy. *i. m.* (1973) 42. o. Lásd még Sas Péter: „...nagyon érdekelnek úgy Kolozsvár, mint a te dolgaid.” Somló Bódog ismeretlen levele Várady Aurélnak. (Heidelberg, 1897. május 23.) = *Művelődés. Közművelődési havilap*. 68. évf. (2015) 2. sz. <http://muvelodes.net>.

⁷⁸ Nagy J. Endre: *Erény és tudomány. Vázlat Somló Bódog gondolkodói pályájáról*. = *Világosság*. 22. évf. (1981) 12. sz. (764–772.) 772. o.

hogyan az eszmék iránya a szükséges pontokon tovább vagy tévutakra fog vitetni?« De amíg Keménynek volt ereje e kérdésre igennel felelni, Somlón inkább a csüggesztő kétely lett úrrá, mint Széchenyin, aki ezt írta 1848. augusztus 10-en naplójába: »Ki az első impulzust adta, az az oka mindennek, azé a felelősség!«⁷⁹ Tragikus döntése eszerint a „második Mohácsért” – 1918/19-ért és az azok részeként értett Trianonért – érzett *történelmi felelősségének* következménye.

Ugyanez a „társadalomtörténeti” érvelés a felelősségvállalási elem nélkül, vagy annak elhalványításával is megfogalmazható, többféleképpen is. Az egyik lehetőség az, ha szembeállítjuk erkölcsi tartását és a történelem mindennapi folyásának kuszaságait, s – Litván Györggyel egyetértve – oda konkludálunk, hogy azért döntött úgy, ahogy, mert „a meg bomlott világról szerzett tapasztalatait és soha fel nem adott etikai álláspontját többé nem tudta összhangba hozni”.⁸⁰ Ez esetben tettét a múlt felől magyarázzuk, s eljuthatunk ahhoz az álláshoz is, hogy – nem a felelősség *miatt* vagy annak *terhe alatt*, hanem – a *felelősség elől* menekült a halálba. Ezt persze a szakirodalomban nem állítja senki; részben azért, mert nem lenne összegyeztethető azzal az erkölcsi tartással, ami mindig is jellemző volt rá.

Mondhatjuk azonban (az 1919/20-ban látható jövőre vetve egy pillantást), hogy élete és életműve egy olyan Magyarországgal – s azon belül: annak polgári ígéreteivel, szabadgondolkodói számára biztosított lehetőségekkel, asszimilálódó zsidóságának reményeivel, és általában: egy szép jövőre vonatkozó elképzelésekkel stb. – kapcsolódott össze, amely 1918/19-ben, illetőleg 1920-ban elpusztult, tehát ő is elpusztult vele. E gondolatnak része lehet az is, hogy az új Magyarország, ami 1920-ban még csak formálódott ugyan, de fő vonalai már ekkor is látszottak, nem az ő világa volt. A nemzetileg bezárkózó, antiliberalis, keresztény-nemzeti ideológiájú és sok szempontból már a kezdet kezdetén antiszemita Horthy-Magyarország nem vonta ugyan felelősségre őt (mert hát nem is volt miért),⁸¹ de – mint egykori szabadgondolkodót és mindig is szabadon gondolkodót, kikeresztelkedett zsidót, az „izmusok” dogmáin felülemelkedni próbáló politikai gondolkodót és tárgyilagos-ságra törekvő jogászt – egészen biztosan nem fogadta volna be. Vagy ha megteszi, ő nem tudott volna mit kezdeni vele, mert hát ő úgy volt szívében mindig is magyar,

⁷⁹ Ugyanott.

⁸⁰ Litván, *id. mű*, 41. o.

⁸¹ Neve egyébként említésre került az 1920-as ún. „népbiztos-perben”, melynek keretében a Forradalmi Kormányzótanács tíz népbiztosát állították bíróság elé, többek között Ágoston Pétert is. A per 1920. július 5-én kezdődött, s az ítélet (mely négy népbiztos számára halálbüntetést, hat számára pedig szabadságvesztés-büntetést jelentett) 1920. december 28-án született. Somlóról Szladits Károly tanúvallomásában esik szó, abban a kontextusban, hogy Ágoston állítólag Somlóval beszélt arról, hogy elfogadja-e külügyi népbiztosi tisztséget. Lásd erről Ormos Mária: *A katedrától a halálsorig. Ágoston Péter 1874–1925*. Budapest, Napvilág, 2011. 223–304. o., utalva a *Budapest Főváros Levéltára 1920–6274*. 160–161. dossziék iratanyagára.

hoggy egyszermind kozmopolita és européer is volt.⁸² Mondhatjuk ezt úgy is, hogy 1919/20-ban *megsemmisült az a társadalmi tér*, amely számára életlehetőségeket biztosíthatott volna. Így szemlélve döntése tragikus volt, de következetes.

E magyarázatokkal szemben, melyek döntésének okát a történelemmel, a társadalommal és részben pályájával összefüggésben keresik, mások – s e lehetőség elsősorban Andreas Funke és Sólyom Péter könyvéből tűnik elő – *személyiségének* labilis voltára, sőt egyenesen *suicid* elemekre mutatnak rá.⁸³ Az önpusztítás lehetőségét fel-felemlegető (1898-as, fentebb idézett) naplóbejegyzése, levelezésében elszórt megjegyzései, testvérének, Gusztávnak az öngyilkossága (melyre szerinte „minden kényszerítő körülmény hiányában” került sor) – nos, mindezek arra utalnak, hogy tette lélektani alapon magyarázható. Ezen álláspont szerint az öngyilkosság lehetőségének mérlegelését felerősíthette az 1918/19-ben Budapesten megtapasztalt politikai forgatag is, amit – a békés és összességében valószínűleg boldogsággal megélt kolozsvári évek után – nem volt képes összeegyeztetni azzal az életeszménnyel, amelyet a tudományos kutatás szempontjából helyesnek tartott.⁸⁴ Trianon élménye és a Tanácsköztársaságra adott ellenforradalmi reakció számára minden bizonnyal nehezen volt elviselhető, *kacagányos-kutyabőrös* világot előrevetítő atmoszférája pedig csak a végletekig felfokozhatta ezt. Erősíthette ezt a *bocskoros hadak* egyetem-elsőpró politikája szeretett Kolozsvárán, melyről minden bizonnyal értesült, s a nemzetközi jognak az az értelmezése is, amit a Párizs környéki kastélyok *kristálycsillárai* alatt *frakkokban* üldögélő urak végeztek el.

A tragikus döntés *társadalomtörténeti* és *lélektani* magyarázata természetesen kombinálható is. Ezt az utat járta Varga Csaba, amikor Somló önpusztító tetteinek magyarázatát kereste: „Érzékeny idegrendszerű, vibráló alkatú, a *suicidium* gondolatával fiatalsága óta vívódó ember ő, aki mint gondolkodó a történelem kelepceből megpróbál menekülni. [...] A krízist, amit nemzete sorsában lát, személyes válságként éli át. Teszi ezt erkölcsiségéből, igazságkereséséből, szűkebb pátriájának döbbenetét kiváltó sorsából fakadóan. És teszi egy olyan ember belső életével terhelten, akinek személyes sorsában is a szálak egyre összébb kuszálódnak.” Vagyis

⁸² E szövegezés a mondatrészek sorrendjének megfordításával aknáz ki bizonyos szemantikai lehetőségeket. A szakirodalomban Andeas Funke és Sólyom Péter így fogalmazott: Somló kozmopolita volt, s szívében egyszermind magyar; vö.: *id. mű*, 91–93. o.

⁸³ Lásd *Verzweifelt objektiv. Tagebuchnotizen und Briefe des ungarischen Rechtsphilosophen Felix Somló (1873–1920)*. Szerk.: A. Funke – P. Sólyom. Köln – Weimar – Bécs, Böhlau Verlag, 2013, különösen 91–93. o. A pszichiátria álláspontja szerint a *suicid* személyiségelemek lehetnek örökölték és tanultak. Bizonyos genetikai-neurobiológiai tényezők *közvetetten* érzékennyé tehetnek embereket az öndestrukcióna, amit más lelki tényezők – egyes személyiségvonások vagy lelki folyamatok (az agresszivitás gátlódása, a saját értékrendbe vetett hit csökkenése, a személyiség beszűkülése) – felerősíthetnek. Természetesen nem készült olyan – akárcsak elvi kérdéseket is érintő – elemzés, amely e személyiségelemeket Somló esetében szakszerűen megvizsgálta volna.

⁸⁴ Ugyanott, 92. o.

azért lett öngyilkos, mert „nem látott, nem érdemesített a maga számára kiutat, [ö]sszeroppant...”⁸⁵

Akármeddig is keressük azonban döntése okait, sosem leszünk képesek minden szempontból racionális magyarázatot találni rá. A nem racionális tetteket olykor a művészet eszközei talán jobban megragadják. A pályáját joghallgatóként kezdő, előadásait hallgató, sőt vele személyesen is jó kapcsolatban lévő Reményik Sándor – a „fájdalom fejedelme” – például így érzékeltette a történeteket. Amikor „valahol lenn, megnyílt[t] egy mély pokol” s „a büszke homlokzat végighasad[t]”, akkor nem volt „váll, ahol megtámaszthatta volna magát”, nem volt „nyugvópont”, és nem volt sem „kívül”, sem „belül”, egyszercsak „recsegve minden összedül[t]”, és „a végzet mindent, mindent letarol[t]”.⁸⁶

Ez a végzet „letarolta” aztán még a porait is! Sírját ugyanis – írja az egyik forrás – „az 1980-as években felszámolták, csak a síremlék feliratos táblája maradt meg”.⁸⁷ Tudományos emlékének megőrzését illetően ennél talán jobb a helyzet, de csak azért, mert az elmúlt évtizedekben néhányan sokat (sokan pedig egy-egy keveset) tettek azért, hogy élete és munkássága az utódok emlékezetében ne váljon semmivé.

A két világháború közötti korban a legtöbbet tanítványa, Moór Gyula tette ezért, aki – miután nekrológot írt róla, és kiadta az „első filozófiáról” szóló jegyzeteit⁸⁸

⁸⁵ Varga Csaba: Somló Bódog végső summázata..., *id. kiadás*, 360. o., valamint lásd e kötetben is 164. o. A magam részéről a lélektani és a társadalomtörténeti elemek kombinálását helyesnek gondolom, sőt ezt tartom a magyarázat helyes útjának, de nem hiszem, hogy „a történelem kelepcét” állított volna neki, hogy azért dobta el magát az életét, mert nem talált alternatívát, vagy hogy történelmi vagy elméleti okokból „hányódott” volna. Ezért nem gondolom, hogy valamibe „belebukott”, valamivel „kudarcot” vallott, vagy hogy bármelyik írása is „az elbukó Somló hattúdíalának” nevezhető; lásd ugyanott és fentebb 160. és 163. o. Azt viszont helyes megállapításnak tartom, hogy a személyes tragédiát a politika kontextusában (a „politikum[nak az életébe való] benyomulására tekintettel) kell értelmezni. Ugyancsak lehet valamilyen szimbolikus jelentősége annak, hogy az adott helyzetben (1919/20-ban) politikai kérdésekkel kezdett el foglalkozni, másfelől azonban ezt nem nevezném „két-ségbeesett, végső kísérletnek”; lásd ugyanott.

⁸⁶ Lásd Reményik Sándor: *Tragédia = Egy eszme indul. Versek*. Kolozsvár, Minerva (Az Út), 1925.

⁸⁷ Lásd Kovács G. – Kiss Zs. – Takács Á.: *Diszkrimináció – emancipáció-asszimiláció – diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára. 1848–1944. I. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok*. Szerk.: Kovács G. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012. (134–136.) 134. o. Más források szerint (vö. <http://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/9214/somlobodog.jpg?sequence=1>) a sírhelyet nem az 1980-as, hanem az 1960-as években számolták fel. Ez utóbbi adat valószínűbb, mert az annak helyén álló mai sírkő az 1960-as évekre utal. Továbbá: a „feliratos tábla”, mely ma is látható a temető bejáratánál, nem a síremlékről való, hanem azt a temetőt fenntartó egyház készítette a sírhely felszámolásakor.

⁸⁸ Moór Gyula: *id. művek* (1921) és (1926), ez utóbbiban lásd: Julius Moór: Vorwort des Herausgebers, 3–17. Moór örökölte meg egyébként Somló könyvtárát, s hozzá kerültek iratai, levelei és jegyzetei is. A Somló-kéziratokat Moór halála után annak testvére, Moór Jolán az Országos Széchényi

– jogbölcseleti előadásaiban pozitívan értékelte, főleg a „második korszakában” született műveit. Önmaga elméletét a Somló által kezdeményezett újkantiánus hagyomány folytatásaként értelmezte, „a legjelentékenyebb magyar jogfilozófusnak” tartva őt. Nekrológ-jellegű életmű-ismertetést tett róla közzé Bárd József is, s nem mellőzte el méltatni jelentőségét a magyar jogfilozófiáról szóló áttekintésében Horváth Barna sem.⁸⁹ Mindent összevetve azonban életműve e korszakban közvetlenül nem nagyon hatott a magyar jogbölcseleti gondolkodásban. Az 1950-es és 1960-as években sem volt jobb a helyzet, sőt kifejezetten rosszabb lett, mert a múlt részeként az ő gondolatait is ki akarták radiózni a jogról és az államról való gondolkodásból. Egy 1955-ben íródott, a magyar állam- és jogelmélet egész nem-marxista múltjáról elutasító ítéletet mondó monografikus áttekintés ugyanis – az akkor uralkodó ideológiai mintáknak megfelelően – az imperializmus és a reakció szekértolóját látta benne, s elméletét tudományos szempontból lényegében értékellennek, tehát elfelejtendőnek nyilvánította.⁹⁰ Ezt a „marxista kismesterek” is folytatták⁹¹ – igaz, mérsékeltebb tónusban és talán kevesebb haraggal.

Az, hogy emléke, sírjához hasonlóan, nem tűnt el teljesen, az 1970-es évekbeli „újrafelfedezésének” köszönhető. Ebben legnagyobb szerepet a történész Litván György tanulmányai játszották, melyek közül az elsőt születésének századik évfordulóján tette közzé.⁹² Litván tárgyyszerű, mégis szenvedélyes megközelítése többek között azért gyakorolt sokakra nagy hatást, mert a tudós pályáját a magyar történelem politikai erőterében, a tudomány éthosának – például az igazságkeresés és az erkölcsi tartás egységének – kiemelésével mutatta be. Somló Bódog példájával azt sugallta: a tudós tévedhet, de tisztességesnek kell lennie, és csakis az igazságot

Könyvtárhoz juttatta el, hatalmas könyvtárának maradékát pedig, megsemmisülését megelőzve, Varga Csaba mentette át az Országgyűlési Könyvtárnak. Lásd *Aus dem Nachlaß von Julius Moór Gyula hagyatékából*. Szerk.: Varga Csaba Budapest, ELTE, 1995 és Jónás Károly: *A Moór–Somló-hagyaték*. = Jónás Károly – Veredy Katalin: *Az Országgyűlési Könyvtár története, 1870–1995*. Budapest, Országgyűlés, 1995.

⁸⁹ Bárd József: Somló Bódog. = *Jogtudományi Közöny*. 56. évf. (1921.) 5. szám, 33–36. o. Horváth, Barna: *Die ungarische Rechtsphilosophie*. = *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*. 29. évf. (1930/31) 1. szám, 37–85. o. (Az ilyen jellegű áttekintéseket elsőként még maga Somló kezdeményezte; lásd Felix Somló: *Die neuere ungarische Rechtsphilosophie*. = *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*. 1. évf. [1907–08] 315–323. o.)

⁹⁰ Lásd Szabó Imre: *A burzsoá állam- es jogbölcselet Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1955. 266–275. és 360–384. o. Mint később kiderült, még ebben a korszakban és marxizáló fogalmi keretben is írtak róla izgalmas elemzéseket – igaz, csak az íróasztalfióknak. Lásd e tekintetben Szegvári Katalin: „Somló Bódog jogelméleti munkássága” című írását, ami eredetileg 1952/1953-ban íródott, de csak 2004-ben jelent meg; vö. *Jogelméleti Szemle*. 2004/4. sz.

⁹¹ Lásd Sándor Pál: *A filozófia története*. 3. kötet. Budapest, Akadémiai, 1965. 602. o. Seres László: *Pozitivistá társadalombölcselet Magyarországon. Somló Bódog halálának 50. évfordulójára*. = *Magyar Filozófiai Szemle*. 13. évf. (1970) 5. sz. 936–954. o.

⁹² Lásd Litván György *id. mű* (1973). Lásd még Litván György: *Somló Bódog munkássága*. = *Szociológia*. 6. évf. (1977) 4. szám, 503–507. o.

szabad szolgálnia. Meg azt, hogy az életben mindennek megvan a maga következménye. Litván György példáját többen is követték – ugyanolyan vagy kevésbé szenvedélyesen, hitelesen vagy kevesebb hitellel.⁹³ Az 1970-es években újraindult hazai szociológiaoktatásban helyt kapott Somló korai elmélete is, ideértve etnológiai munkásságát is.⁹⁴ A szociológus és jogász Somló gondolkodói pályáját, ugyancsak a tudomány és az erkölcs viszonyára fókuszálva – átütő gondolati erővel, ezért máig izgalmasan – Nagy J. Endre dolgozta fel.⁹⁵ Az 1970-es, majd 1980-as évekbeli újrafelfedezéshez Varga Csaba az eredetileg németül íródott két jogelméleti írás magyar fordításának közzétételével, az *Állambölcseleti jegyzetek* három részletének sajtó alá rendezésével és tanulmánnyal járult hozzá.⁹⁶ Varga azok közé tartozott, akiknek nemcsak a felejtés megakadályozásában volt szerepük, de később is gondozták örökségét.⁹⁷

Amikor állami és politikai rendszerünk 1990-ben alkotmányos demokráciává változott, egy több évig tartó folyamat eredményeként sor került a magyar jogelmélet 1945 előtti képviselőinek erkölcsi és tudományos rehabilitálására. Ennek részeként Somló Bódog elmélete is új megvilágításba került. A rehabilitációs igény már

⁹³ Mikó Imre: Somló Bódog útja. = *Utunk* [Kolozsvár] (1973) 35. szám, 4. o., Szegő Katalin: Somló Bódog és nemzedéke. = *Korunk*. 35. évf. (1976.) 6. sz. 420–426. o. és Bodzsoni István: Somló Bódog = *Létünk*. 5. évf. (1975) 3–4. szám, 123–143. o.

⁹⁴ Lásd Sárkány Mihály: Somló Bódog az ősi társadalom gazdaságáról, valamint Zsigmond Gábor: Somló Bódog és a magyar etnológia. = *Szociológia*. 6. évf. (1977) 4. 516–521. o. és 508–515. o. Rövid ismertető a fenti írásokról és Litván György 1977-es cikkéről: [N. N.]: Somló Bódog és az etnológia (*Szociológia*, 1977. 4.). = *Korunk*. 37. évf. (1978) 8. sz. 700–701. o.

⁹⁵ Nagy J. Endre: Erény és tudomány. Vázlat Somló Bódog gondolkodói pályájáról. = *Világosság*. 22. évf. (1981) 12. sz. 764–772. o., valamint Nagy J. Endre: *Eszme és valóság. Magyar szociológiatörténeti tanulmányok*. Budapest – Szombathely, Pesti Szalon Könyvkiadó – Savaria University Press, 1993. 61–88. o. Lásd még ehhez: Sipos Julia: A honi rozsdá megfogta, megette. Beszélgetés Nagy J. Endre szociológiatörténésszel. 3. Somló Bódog. = *Liget*. 7. évf. (1994) 7. sz. 38–43. o.

⁹⁶ Lásd *Modern polgári jogelméleti törekvések*. Szerk.: Varga Csaba. Budapest, MTA JTI, 1977. 45–61. o. és *Jog- és filozófia. Antológia a század első felének polgári jogelméleti irodalma köréből*. Szerk.: Varga Csaba. Budapest, Akadémiai, 1981. 179–189. o. Lásd továbbá a *Magyar Filozófiai Szemlében* (1981/6. 816–835. o.) és az *Állam- és Jogtudományban* (1985/2. 359–373. o. és 1985/4. 777–783. o.) közölt szövegeket és bevezetőiket [részleteikben e kötetben is, ...-... o.], valamint a „Somló Bódog esete a pécsi jogakadémiával” című írást, *id. hely*.

⁹⁷ Lásd Somló több német nyelvű írását és az azokról készült recenziókat újraközölt kötetet: Felix Somló: *Schriften zur Rechtsphilosophie*. Ausgewählt und eingeleitet von Csaba Varga. Budapest, Akadémiai, 1999 és az arról készült ismertetést: Varga Csaba: Somló Félix: *Schriften zur Rechtsphilosophie*. = *Acta juridica Hungarica*. 41. évf. (2000) 3–4. sz. 258–259. Az előbbiről könyvismertetés: Szabadfalvi József: Magyar jogbölcselet. Felix Somló... [etc.]. = *Budapest Könyvszemle [BUKSz]*. 19. évf. (2007) 1. szám. 22–28. o. Lásd még Szegvári Katalin: Somló Bódog (sajtó alá rend. és bev. Varga Csaba). = *Jogelméleti Szemle*. 2004/4. szám.

néhány évvel korábban megfogalmazódott,⁹⁸ aztán pedig államelméleti,⁹⁹ etikai,¹⁰⁰ jogelméleti¹⁰¹ és értékfilozófiai irányokban is kiteljesedett. Az utóbbi tekintetben Szegő Katalin személyes hangú értő elemzése és szövegkiadása „örizték a tüzet”, Kolozsváron is.¹⁰² Az 1945 előtti jogelmélet rehabilitálásában kulcsszerepet játszó, sőt azt egyéni tudományos programjává is tévő Szabadfalvi József Somló vonatkozásában (is), felvállalta a hagyomány egész történetét átölelő gondozó szorgos szerepét: részmonográfiát és tanulmányokat írt, évfordulók alkalmával emlékeztetett, a magyar jogfilozófia képviselőjeként népszerűsítte külföldön, megírta rövid életrajzát, s recenzálta a róla szóló fontosabb könyveket.¹⁰³

Miután a rehabilitáció megtörtént,¹⁰⁴ Somló elméletét annak lehető legkülönbözőbb aspektusai szerint tárgyalták a szakirodalomban: elemezték azt a tudomány

⁹⁸ Szájer József: Az elfeledett jogtudomány. Somló Bódog tudományelméleti és jogi tanaiból. = *Századvég*. 1. évf. (1985) 1. kötet, 95–114. o.

⁹⁹ Navracsics Tibor: Somló Bódog államelmélete (1898–1909). = *Valóság*. 34. évf. (1991) 7. szám, 16–27. o.

¹⁰⁰ Kostyákné Vass Ágnes – Pethő Sándor: Az evolucionista etikától a transzcendentális normativizmusig. = *A van és a kell világa: Fejezetek a magyar etika történetéből*. Szerk.: Csikós Ella – [et al.]. Miskolc, k. n. 1990. 109–135. o.

¹⁰¹ Falus Katalin: *Fejezetek a magyar jogfilozófiai gondolkodás történetéből: Pulszky, Pikler és Somló jogpozitivizmusa* [kandidátusi értekezés]. Budapest, gépirat, 1994.; Zódi Zsolt: Erény és tudomány. Somló Bódog állam- és jogbölcseleti munkássága. = Loss S. – [et al.]: *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1995. 63–141. Lásd még a *Jogbölcselet új kiadását*: Somló Bódog: *Jogbölcselet. A Juristische Grundlehre kivonata*. Szerk. Takács Péter, jegyzetek: Takács Péter és Zódi Zsolt. Miskolc, Bíbor, 1995.

¹⁰² Szegő Katalin: Somló Bódog értékelmélete. = *Erdélyi Múzeum*. 55. évf. (1993) 3–4. sz. 73–88. o. és *Magyar Filozófiai Szemle*. 37. évf. (1994) 3–4. sz. 343–364. o., valamint Szegő K.: *Gondolatutak*. Kolozsvár, Pro Philosophia, 2003. 200–228. o. Somló axiológiai írásainak újraközlésése: Somló Bódog: *Értékfilozófiai írások*. Szerk.: Szegő Katalin. Kolozsvár – Szeged, Pro Philosophia – JATE BTK, 1999, erről Demeter Szilárd írt rövid könyvismertetést: *Kellék*. 2000/14. sz. 92. o. Szegő Katalin halála után az ő szellemi hagyatékának értékeit, részben Somlóéval együtt, Egyed Péter őrzi; lásd Egyed Péter: *Szellem és környezet. Filozófiai esszék és tanulmányok*. Kolozsvár, Polis, 2010.

¹⁰³ Szabadfalvi József: *A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei. Werbőczy Istvántól Somló Bódogig*. Budapest, Gondolat, 2011.; Szabadfalvi József: *Prima Philosophia Iuris: A Sketch of Bódog Somló's Legal Philosophical Oeuvre*. = *Theatrum Legale Mundi. Symbola Cs. Varga Oblata*. Szerk.: Péter Cserne et al. Budapest, Societas Sancti Stephani 2007. 485–498; Szabadfalvi: *idézett mű* (2006); Szabadfalvi József: „Kilencven éve jelent meg Somló Bódog *Juristische Grundlehre* című műve. = *Állam és Jogtudomány*. 48. évf. (2007) 4. 615–621. o., Szabadfalvi József: The Role of Bódog Somló in the Revival of Hungarian Legal Philosophy = *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*. 93. évf. (2007) 4. sz. 540–550. o.; Szabadfalvi József: „Bódog Somló – The »Representative Man« of Hungarian Legal Philosophy”. = *Rechtswissenschaft in Osteuropa. Studien zum 19. und frühen 20. Jahrhundert*. Szerk. Zoran Pokrovac. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 2010. 375–389. o. Szabadfalvi József: Bódog Somló. = Felix Somló: *Schriften zur Rechtsphilosophie. id. kiadás* (1999) XI–XII. o.

¹⁰⁴ S azt, hogy megtörtént, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a 2000-es évek elejétől az Országos Tudományos Diákköri Konferenciák jogi tagozatán (egyetemi oktatók magánadományaiából) sokszor „Somló Bódog-díjat” adnak a legkiválóbb dolgozatok szerzőinek; hogy létrejött a Somló Bódog Társaság, melyet egyesületi formában magánszemélyek hoztak létre a jogbölcselet és politikai filozófia

és a politika folyamatosan egymásra ható, az életpálya egészét befolyásoló kontextusában, a magyar polgári jogelmélet egészének elmélettörténeti összefüggéseiben, jogelméleti és jogszociológiai kontextusban, sőt a jogi és jogtudományi kulturtörténetünk részeként.¹⁰⁵ S miután Somló elméletére a nemzetközi szakirodalomban is figyelnek,¹⁰⁶ nem csoda, ha a hagyomány ápolásában külföldi kutatók is rész vesznek. E tekintetben Andreas Funke írásait¹⁰⁷ kell megemlíteni, aki Sólyom Péterrel összefogva – egy eredeti gondolatokat megfogalmazó hosszú bevezető tanulmány kíséretében – 2013-ban sajtó alá rendezte és kiadta Somló Bódog naplójának számos jegyzetét és válogatott levelezését.¹⁰⁸

S bár elméletéről még nem rendeztek önálló konferenciát, a magyar jogelméleti hagyomány immár klasszikus alkotóinak elméleteit és azok mai aktualitását tárgyaló 2015-ös kolozsvári tanácskozáson¹⁰⁹ kitüntetett helyet kapott. A tanácskozás résztvevői a konferencia záróakkordjaként egy Somló Bódog-emlékhelyet avattak fel a Házsongárdi temető evangélikus sírkertjében.

hagyományainak ápolása és fejlesztése céljából, s hogy – az előbbi (zártkörű) Facebook-oldala mellett – a Facebookon megalakult a Somló Bódog Kör, mely bölcsészeti és társadalomtudományi fórumként programokat szervez, és interdiszciplináris műhelyként kíván szolgálni fiatal kutatók számára.

¹⁰⁵ Kupa László: Somló Bódog. = *Jura*. [Pécs] 5. évf. (1998) 1. szám, 43–48. o.; Percz László: A belátásos elmélettől a mezőelméletig. A magyar jogfilozófia fél évszázada: Pikler, Somló, Moór, Horváth. = *Századvég*. [új folyam] (1998) 10. szám. 78–83. o.; Rigó Anett: Egy ismeretlen ismerős: Megjegyzések Somló Bódog jog- és államelméletéhez. = *Leviatán*. 2. évf. (2005) Klsz. 349–359. o.; Fleck Zoltán: A körülmények kényszere. Somló Bódog: *Allami beavatkozás és individualizmus*. = *Tolle Lege* [http://tollelege.elte.hu]. 1. évf. (2011) 1. sz. 1–10. o.; Schweitzer Gábor – Halász Iván: Peregrináció Germániában: Somló Bódog a lipcsei és a heidelbergi egyetemen (1896–1897). = *Jogtudományi Közlemény*. 65. évf. (2010) 6. szám, 286–297. o.; angolul: *Acta Juridica Hungarica*. 51 évf. (2010) 2. szám, 109–121. o.

¹⁰⁶ Lásd Gönczi Katalin: Felix Somló (1873–1920). = *Juristen. Ein biographisches Lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*. Szerk. Michael Stolleis. München, C. H. Beck, 1995. (ppb) 2001. 575–576. o.

¹⁰⁷ Lásd például Andreas Funke: Felix Somló's Legal Philosophy. Content, Critique, Counterparts. = *Standing Tall. Hommages a Csaba Varga*. Szerk.: Bjarne Melkevik. Budapest, [k. n.], 2012. 155–166. o. Lásd továbbá Andreas Funke: *Allgemeine Rechtslehre als juristische Strukturtheorie. Entwicklung und gegenwärtige Bedeutung der Rechtstheorie um 1900*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2004.

¹⁰⁸ *Verzweifelt objektiv. Tagebuchnotizen und Briefe des ungarischen Rechtsphilosophen Felix Somló (1873–1920)*. Szerk.: Andreas Funke – Sólyom Péter. Köln – Weimar – Bécs, Böhlau Verlag, 2013. Bevezető tanulmány: Einleitung, *ugyanott*, 13–94. o. Recenziók a könyvről: Szabadfalvi József: *Allam- és Jogtudomány*. 54. évf. (2013) 1–2. szám, 172–178. o., Cserne Péter: *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*. 99. évf. (2013) 3. szám, 441–445. o., Katalin Gönczi: *Südst-Forschungen*. 72. évf. (2013) 369–371. o. Moritz Kinga: *Többlet. Filozófiai Folyóirat*. 2013/2. szám, 139–146. Stanley L. Paulson: *Juristenzeitung*. (2014) 894–895. o.

¹⁰⁹ *Magyar Jogfilozófusok Kolozsvári Tanácskozása: A Magyar Tudomány Napja Erdélyben: Somló Bódog, Moór Gyula és Horváth Barna jogfilozófiájának aktualitása*. Kolozsvár; 2015. november 6. és 7. A rendezvényt a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem kolozsvári kara szervezte. A konferencia Somló elméletével foglalkozó szekciójában Egyed Péter, Szabó Miklós, Zódi Zsolt és e sorok írója adott elő; az előadások szerkesztett változatainak megjelenése folyamatban van.

Somló Bódog elmélete persze, teszem hozzá mindehhez, ma már a „jogfilozófia történelmének” része, ami – az ő szavaival – „igen érdekes stúdium”. Ám a fő kérdés – tette ehhez hozzá – „mégiscsak az, hogy a ma élő kiválóbb elmék mit tartanak helyesnek”. Ezt így indokolta meg: „És nem csak az orvosprofesszornak kell a saját fejével gondolkodnia, hanem növendékeit is arra kell szoktatnia, hogy a saját szemükkel lássanak és a maguk fülével halljanak, és ugyanez a feladata a jogfilozófia professzorának is. [...] Mert ha a professzor a jogbölcselet régi íróit nem csak szárazon recitálni akarja, hanem ha le akarja vonni a jogbölcselet történelmének tanulságait, akkor is arra kell oktatnia tanítványait, hogy ne boruljanak le a létező állapotok és tanok előtt, legyenek bátor gondolkodók, ne féljenek még az üldözéstől sem; vagyis, ha a jogbölcselet történelmét haszonnal kutatta, akkor úgy a maga, mint a tanítványai számára le kell vonnia azt a tanulságot: Ne álljunk meg a jogbölcselet történelménél, mert valahány nevet feljegyzett a jogbölcselet történelme, egy sincs köztük, aki a jogbölcselet történelménél megállott volna.”¹¹⁰

¹¹⁰ Somló Bódog: A jogbölcselet tanítása. = *Jogállam. Jog- és Államtudományi Szemle*. 1. évf. (1902) 1. füzet, 61. o.